

JIHOČESKÁ UNIVERZITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

**PEDAGOGICKÁ FAKULTA
KATEDRA PEDAGOGIKY A PSYCHOLOGIE**

**Sledování vývoje výtvarného zobrazení rodiny
v kresbě předškolního dítěte**

Bakalářská práce

Alena Šmahelová

Vedoucí bakalářské práce

Dr. Yvona Mazehová, Ph.D.

České Budějovice

2009

UNIVERSITY OF SOUTH BOHEMIA ČESKÉ BUDĚJOVICE

PEDAGOGICAL FACULTY

DEPARTMENT OF PEDAGOGICS AND PSYCHOLOGY

**Monitoring of Evolution of Artistic Expressing a Family
in a Pre-school Child's Drawing**

Bachelor work

Alena Šmahelová

Bachelor leader

Dr. Yvona Mazehóová, Ph.D.

České Budějovice

2009

Anotace:

Bakalářská práce se zabývá sledováním způsobů pojetí rodiny v kresbě předškolních dětí. Teoretická část vymezuje na základě odborné literatury pojmy předškolní období, význam rodiny, vývoj kresby, kresba rodiny. Charakterizuje dítě v předškolním věku z hlediska vývoje motorického, kognitivního, sociálního, emočního, morálního a hry. Nastihuje proměny rodiny, vztahy mezi členy rodiny a její význam. Seznamuje s vývojem a znaky dětské kresby a zaměřuje se na interpretaci kresby rodiny. Praktická část zjišťuje na vzorku 20 dětí, jak se projevují v kresbě rodiny věkové a individuální zvláštnosti dítěte. Pomocí kresby rodiny a rozhovoru mapuje, jak je dítě schopno rodinu vnímat a kresebně znázornit.

Annotation:

A bachelor thesis deals with observing various ways of the family concept in drawings of pre-school children. Based on specialized literature, the theoretic part defines following terms: a pre-school period, an importance of a family, a drawing development, a drawing of a family. It characterizes a child in pre-school age from the motoric, cognitive, social, emotional, moral development and game point of view. It outlines family changes, relationships among family members and the importance of a family. It introduces the development and characteristics of an infant drawing and aims at the interpretation of a drawing of a family. The practic part using 20 children as a sample recognizes how the age and individual distinctions of a child affect the drawings of a family. Due to the drawing of a family and a dialogue, it reveals how a child is able to perceive a family and to illustrate it.

Tímto bych chtěla poděkovat PhDr. Yvoně Mazehóové, Ph. D. za velmi ochotnou pomoc a dobré metodické vedení bakalářské práce.

Také chci poděkovat celé své rodině a spolupracovnícím za ochotu, trpělivost a pomoc, kterou mi projevovaly po celou dobu vzniku této práce.

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím literatury uvedené v seznamu použité a citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č.111/1998 Sb. v platném znění souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě pedagogickou fakultou elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG, provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách.

24.3. 2009

OBSAH

I. Úvod.....	7
---------------------	----------

II. Teoretická část.....	9
---------------------------------	----------

2. Charakteristika předškolního věku.....	9
--	----------

2.1 Motorický vývoj.....	9
--------------------------	---

2.2 Kognitivní vývoj.....	10
---------------------------	----

2.3 Emoční a morální vývoj	11
----------------------------------	----

2.4 Sociální vývoj a socializace.....	11
---------------------------------------	----

2.5 Hra.....	12
--------------	----

3. Význam rodiny.....	13
------------------------------	-----------

3.1 Pojem rodina.....	13
-----------------------	----

3.2 Proměny rodiny.....	13
-------------------------	----

3.3 Rodiče.....	14
-----------------	----

3.4 Sourozenci.....	15
---------------------	----

3.5 Rozvod.....	16
-----------------	----

4. Vývoj kresby.....	17
-----------------------------	-----------

4.1 Historie zájmu o dětskou kresbu.....	17
--	----

4.2 Vývojová stádia kresby, kresba postavy.....	18
---	----

4.3 Znaky kresby předškolního dítěte.....	19
---	----

5. Kresba rodiny.....	20
------------------------------	-----------

5.1 Zadání kresby rodiny.....	20
-------------------------------	----

5.2 Hodnocení a interpretace kresby rodiny.....	21
---	----

III. Praktická část.....	23
---------------------------------	-----------

6. Předmět a cíle praktické části.....	23
---	-----------

7. Výzkumné otázky.....	24
--------------------------------	-----------

8. Použité metody.....	24
8.1 Kresba.....	24
8.2 Rozhovor	25
9. Charakteristika průzkumného vzorku.....	25
10. Vlastní výzkumná činnost.....	26
10.1 Rozbor kresby u dětí ve věku 3 - 4 roky.....	26
10.2 Rozbor kresby u dětí ve věku 4 - 5 let.....	35
10.3 Rozbor kresby u dětí ve věku 5 - 7 let.....	52
10.4 Shrnutí vyhodnocení kreseb.....	73
11. Vyhodnocení výzkumné činnosti.....	74
IV. Závěr.....	77
Přehled použité a citované literatury	

I. ÚVOD

Dítě zpočátku vnímá rodinu jako jediný svět. Vstupem do mateřské školy se ocitá mimo ochranné rodinné hranice. Výchova předškolních institucí staví na základech dané rodinou. Má funkci doplňující a v některých případech i vyrovnávací. Spolupráce předškolních pedagogů s rodinou je též zakotvena v Rámcovém vzdělávacím programu pro předškolní výchovu.

V mateřské škole je větší počet dětí než v rodině a aby mohl být naplněn požadavek individuálního přístupu, je třeba dítě nejprve poznat. Některé děti mají problém komunikovat slovy, jsou pro ně přijatelnější jiné způsoby. Jedním prostředkem navázání bližšího kontaktu může být i kresba rodiny. Jak už bylo výše uvedeno, práce předškolního pedagoga není zaměřena pouze na dítě, ale je důležitá i spolupráce s rodiči. Domnívám se, že kresba rodiny dokáže nenásilným způsobem zobrazit vnímání rodiny dítětem.

Cílem této práce není přehled psychologických rozborů obrázků rodiny. To by mi ani nepříslušelo. Touto prací bych chtěla poukázat na některé možnosti kresby pro člověka v každodenním styku s předškolními dětmi. Být pozorný k tomu, co a jak dítě kreslí. Vést k tomu, aby se člověk dokázal zamyslet nad tím, co mu dítě i prostřednictvím kresby sděluje. A pokud mu je dítě schopné otevřít se, inspirovat k tomu, že pomocí například vlídného rozhovoru, lze dát dítěti najevo důležitost jeho existence a láskyplné přijetí.

Setkala jsem se s názorem odborníků, že kresba rodiny je vhodná spíše pro děti mladšího a středního školního věku. Touto prací bych chtěla zjistit jaké možnosti se nabízí, zadáme-li kresbu rodiny dětem předškolního věku.

V teoretické části se zabývám charakteristickými znaky předškolního dítěte. Seznamuji tu pomocí odborné literatury s rozvojem dítěte po stránce motorické, kognitivní, sociální, emoční a morální, také zmiňuji hru. Dále se zabývám významem rodiny, jejími historickými a současnými proměnami. Seznamuji se vztahy členů rodiny a také se dotýkám rozpadu rodiny a jeho vlivem na předškolní dítě. Popisuji zájem o kresbu a charakterizuji její vývojová stádia na kresbě postavy. Dále se zabývám kresbou rodiny z hlediska diagnostiky a možného hodnocení a interpretace.

V praktické části se pomocí rozhovoru a rozboru kreseb rodiny pokouším nastínit možný způsob uvažování nad zobrazením rodiny. Zaměřila jsem se na vývojové a individuální zvláštnosti. Výzkumnou činnost jsem prováděla na skupině dětí v mateřské škole, kde pracuji

jako učitelka.

Byla bych velmi ráda, kdyby tato práce mohla sloužit jako inspirace pro předškolní pedagogy a možná i pro rodiče. Vedla k větší pozornosti nad neverbálním sdělením dětí pomocí kresby. A dopomohla vzájemné interakci mezi mateřskou školou a rodinou.

II. TEORETICKÁ ČÁST

2. Charakteristika předškolního věku

Předškolní věk představuje vývojové období dítěte od 3 do 6 (7) let, je zakončené vstupem do školy. Nejzákladnější činností u předškolního dítěte je hra. Zpravidla v tomto období dítě navštěvuje mateřskou školu. Ta napomáhá dalšímu rozvoji dítěte a doplňuje základní výchovu v rodině. (Průcha, Walterová, Mareš, 2003, s. 186)

V tomto období se dítě rozvíjí po všech stránkách - tělesné, pohybové, intelektové, citové a společenské. Dítě je velmi aktivní a schopné získat většinu podnětů svým úsilím, které se odvíjí od jeho vlastního zájmu. (Matějček, 2005, s. 139)

2.1 Motorický vývoj

Pojem motorika zahrnuje celkovou pohybovou schopnost organismu. Jako prostředek v procesu poznávání okolního světa je důležitá pro vývoj kognitivních funkcí. Rozlišujeme motoriku hrubou, na které se podílí velké svalové skupiny (chůze, běh, lezení) a jemnou motoriku drobného svalstva (pohyby rukou, prstů, artikulačních orgánů). (Zelinková, 2001,2007, s. 50)

V předškolním období se zdokonaluje a roste kvalita koordinace pohybů. Jsou přesnější, účelnější, plynulejší, hbitější a elegantnější. Většina činností v tomto období je spojena s pohybem. Rozvoj motoriky souvisí nejen s aktivitou dítěte, ale také vytvořenými možnostmi a podmínkami. Dítě je schopné sebeobsluhy při oblékání, svlékání, uklízení.

Rozvoj jemné motoriky je spojen s osifikací ruky, kdy dochází k přeměně chrupavky v kost. (in Mertin, Gillernová, Šulová, 2003, s. 11-12) Dítě pracuje s různými materiály jako, papír, plastelína, korálky, kostky, kamínky, písek, používá pomůcky (nůžky, stětce,...) a rozvíjí grafomotoriku, (listuje stránkami, kreslí, maluje štětce, vědomě mění směr kresebné stopy, učí se správnému úchopu tužky, modeluje,...). (Loseová, Piekertová, Dienerová, 2001, 2003, 2007, s. 46, 59-61). Vývojovými stádii kresby se zabývám podrobněji v kapitole 4. Vývoj kresby.

Motorika očních pohybů je důležitá pro rozvoj čtení a psaní. Schopnost pohybu zleva doprava je jedním z ukazatelů školní zralosti. Motorika artikulačních orgánů - pohyblivost

jazyka a rtů, ovlivňuje výslovnost a tím řeč, psaní a čtení. (Zelinková, 2001, 2007, s. 52-53)

2.2 Kognitivní vývoj

Poznávání je v období předškolního věku zaměřeno na nejbližší svět a v něm daná pravidla. Tuto fázi kognitivního myšlení Piaget (1970) označil jako období názorného intuitivního myšlení. Znamená to nepřesnost a omezenost myšlení, z důvodu nerespektování zákonů logiky. Case (1998) jako významnější považuje porozumění souvislostem a vztahům na různé úrovni (mezi objekty, symboly, pojmy).

Dětský pohled na svět a získávání informací je ovlivněno centrací (tendence lpění na jednom nápadném znaku), egocentrismem (upřednostněním subjektivního názoru a opomenutí jiných, které se mohou lišit), fenomenismem (důraz na určitou podobu světa či na jistou představu), prezentismem (v souvislosti s fenomenismem, vazba na přítomnost představující subjektivní jistotu).

Způsob zpracovávání informací a interpretaci zjištěného nese znaky magičnosti (interpretace reálného světa pomocí fantazie), antropomorfismu (vlastnosti živých bytostí se přičítají neživému), arteficialismu (způsob výkladu vzniku okolního světa - „někdo jej udělal“), absolutismus (poznání musí být definitivní a jednoznačně platné). (Vágnerová, 2005, s. 174)

Zkvalitňují se řečové dovednosti. Rozšiřuje se slovní kapacita, zájem o řeč. Dochází k rozvoji schopnosti užívat základní gramatická pravidla a delší poslech čteného textu. Převládá komunikativní složka řeči (významná role řeči pro sociální interakci), zároveň se rozvíjí kognitivní složka řeči (růst poznatků a zkušeností, které nemusí být vázány na bezprostřední vlastní zkušenost), expresivní složka řeči (vyjádření pocitů a prožitků) a regulační funkce řeči (chování je regulováno pomocí řeči). (in Mertin, Gillernová, Šulová 2003, s. 14)

Matějček (2005, s. 162) uvádí, že dítě v pátém a šestém roce je často schopné pochopit jednoduché anekdoty. Postřehne nesrovnalost mezi vlastní zkušeností a tím, co je mu předkládáno. Toto pochopení ukazuje na pokrok v myšlení dítěte.

Paměť má charakter bezděčného zapamatování a uchování. Záměrná paměť se začíná uplatňovat okolo pátého roku. Převažuje paměť mechanická a je spíše konkrétní. Koncem předškolního období nastupuje dlouhodobá paměť. Citově zbarvené situace je dítě schopné uchovat v paměti i po celý život již dříve. (in Mertin, Gillernová, Šulová 2003, s. 14)

2.3 Emoční a morální vývoj

Pro období předškolního věku je charakteristická větší stabilita a emoční vyrovnanost oproti dřívějšímu období. Postupně se rozvíjí emoční paměť.

Dítě má celkově pozitivní ladění, ubývá negativních emočních reakcí. Zlosti a vzteku ubývá, protože dítě je schopné lépe pochopit příčiny nepříjemných situací. Objevují se v kontaktu s vrstevníky. S rozvojem dětské představivosti jsou spojené některé projevy strachu. Dítě se dokáže těšit. (Vágnerová, 2005, s. 196)

Erikson označuje v tomto období, které podle něj odpovídá stádiu iniciativy, za důležité vznik autoregulace. Dítě je schopno cítit vinu, objevuje se tedy svědomí. Nevhodná výchova může vést k tomu, že se svědomí nevytvoří ve správné míře. Velmi citlivé svědomí se promění v chladného a krutého vnitřního hlídače, podlamující iniciativu člověka snad až do dospělosti. (Říčan, Krejčířová a kol. 2006, s. 50)

2.4 Sociální vývoj a socializace

Děti si dovedou v tomto období společně složitě a zajímavě hrát, i bez přítomnosti dospělých. Při tom si zkoušejí různé role: role spolupracujícího, vedoucího, vedeného, soupeře,... Jedním se znaků této doby je i agresivita, kterou vnímá v okolí i jeho vlastní agresivní impulsy. Za zmínku stojí i výskyt agrese v pohádkách a v televizních programech pro děti. Tato tematika je pro děti přitažlivá a objevuje se tu potřeba vyrovnání se s ní.

Podle psychoanalytické teorie dochází v tomto období k Oidipovskému dramatu. Freud popisuje, že ve fantazii předškolního chlapce se objevuje touha po matce, bojuje s otcem o ni a žárlí na něho a zároveň má obavy, že za to bude potrestán. Řešení lze vidět v tom, že se chlapec identifikuje s otcem, vzdá se žárlivé touhy vlastnit matku jen pro sebe. U dívek je tento konflikt obdobný, zamilují se do otce a žárlí na matku. Pokud nedochází k identifikaci, trvá v nevědomí oidipovský komplex. Ten spočívá v touze vlastnit matku, později i jiné zakázané ženy, a žárlivost na otce, jiné „vlastníky“ zakázaných žen. K tomu se připojuje obava z pomsty otce, případně jiných mužů, dokonce i z trestu božského Otce. (Říčan, 2005, s. 270)

V předškolní věku socializace probíhá i mimo rodinu. Socializaci i individualizaci probíhají v interakci s okolním světem. Dítě se učí novým sociálním dovednostem - sdílení, spolupráce, sebeprosazení. Rodina je zdrojem jistoty a bezpečí. Vrstevníci pomáhají k tvorbě různých vztahů, rozvoji prosociálního chování. Dítě v interakci s vrstevníky uspokojuje potřeby

seberealizace a sebeprosazení. Mateřská škola zprostředkovává vstup dítěte jako samostatného jedince do společnosti. Dítě se učí přizpůsobení a osvojuje si další sociální dovednosti. (Vágnerová, 2005, s. 202)

Uspokojováním nižších a vyšších potřeb se více zabýval Maslow, který sestavil tzv. Pyramidu potřeb. Pokud nejsou alespoň do jisté míry uspokojeny potřeby nižší, nedochází k uspokojování potřeb vyšších. (Hartl, Hartlová, 2000,2004, s. 188)

2.5 Hra

Hra v souvisí s rozvojem dítěte v oblastech motoriky, kognitivních struktur, s motivačně-volními vývojovými faktory, sociálních vztahů a jejich naplňováním. (in Mertin, Gillernová, Šulová 2003, s. 19)

Piaget (1970) označuje předškolní věk za období symbolické hry. Symbolická hra umožňuje dítěti vyrovnávat se s realitou. Dítě se ve hře cítí svobodné a s její pomocí hledá přijatelné řešení situací, které se ho dotkly.

Tématická hra je prostředkem k procvičování budoucích rolí. Dítě se její pomocí učí poznávat dobro a zlo a vnímat své vlastní pozitivní či negativní vlastnosti. (Vágnerová, 2005, s. 186)

Pohádky odpovídají typickému způsobu uvažování a prožívání předškolních dětí. Pohádkový děj je zjednodušený, řídí se jednoznačnými pravidly a dítěti se tak jeví jako bezpečný svět. Pomáhají pochopit skutečný svět a představují abstrakci obecných situací a vztahů. Důležité jsou také jasně vymezené a diferencované role postav. Uspokojují potřebu ztotožnění se s hrdinou. Dítě tu též nachází základní předpoklad pro důvěru v dobro světa, života a případně i sebe. Pohádky uspokojují též potřebu naděje, že vše nakonec dobře dopadne, což svědčí o fungování jasného, spolehlivého a neměnného řádu. Pohádky jsou též ukazatelé základních archetypů (mužský a ženský, personu a stín, mladé a staré, a jejich význam v lidském životě). (Schiederová, 2000)

3. Význam rodiny

3.1 Pojem rodina

Rodina představuje společenskou skupinu spojenou manželstvím nebo vrstevnickými vztahy, odpovědností a vzájemnou pomocí. Takto vysvětluje rodinu psychologický slovník. (Hartl, Hartlová, 2000, 2004, s. 512)

V pedagogickém slovníku se na rodinu pohlíží jako na nejstarší společenskou instituci, která plní různé funkce jako např. socializační, ekonomickou, sexuálně-regulační a reprodukční. Vytváří určité emocionální klima a formuje vztahy interpersonální, hodnoty, postoje, základy etiky a životní styl. Nejčastějším modelem je tzv. nukleární rodina (tvoří ji nejbližší příbuzní - rodiče a děti), k dalším patří rodina neúplná, nevlastní a náhradní. Spolu se školou plní rodina významné výchovné funkce. (Průcha, Waterová, Mareš, 2003, s. 202)

Helus klade důraz na to, že rodina nepředstavuje pouze vnější prostředí dítěte, ale svou atmosférou vstupuje do dětského nitra, které do určité míry utváří a v jistém smyslu přeměňuje. (1984, s. 101)

Matějček považuje za velmi významné, aby dítě vyrůstalo v prostředí citově stálém a vřelém, to je totiž základní předpoklad pro zdravý duševní vývoj dítěte a tyto podmínky umožňuje rodina. Nedostatečná mateřská láska vede k citové deprivaci. (1986, s. 9 a s. 42)

Rodinu jako základní sociální skupinu, jež svými vztahy, soužitím, sdílením, aktivitami, očekáváním a plánováním společné budoucnosti, vede k vytváření pozitivních vztahů a pocitu bezpečí a jistoty, popisuje Vágnerová. (2005, s. 204)

3.2 Proměny rodiny

Funkce rodiny se v průběhu dějinného vývoje postupně měnily. Významným mezníkem je 19. století, kdy péče o nejmladší přestala být výlučnou záležitostí rodiny. V této době vznikla institucionální veřejná výchova.

V 60. letech minulého století probíhaly různé výzkumy dotýkající se rodinné a ústavní výchovy. Touto výzkumnou činností se zabýval Langmajer, Matějček a Damborská. Dosavadní přesvědčení, že odborná ústavní výchova je lepší, však bylo vyvráceno. Ukázalo se, že rodina má pro dítě nezastupitelnou funkci.

Po roce 1989 vlivem změn v ekonomické, legislativní, sociální a kulturní sféře se proměnily i tendence v rodině. (Opravilová, 2005, s. 22)

Roste věk, kdy lidé vstupují do manželství. Prodlužuje se i věk, kdy lidé zakládají rodinu. Dochází k poklesu porodnosti vůbec. Je častým jevem, že žena dává přednost před mateřstvím kariéře. Vznikají neformální partnerské vztahy. Objevuje se vysoká míra rozvodovosti a častější opakované uzavírání sňatků. (Opravilová, 2002, s. 5)

3.3 Rodiče

Rodičovská odpovědnost vzniká složitým vývojem vztahů k dítěti. Jejich základy vznikají už před narozením dítěte. Rodič by měl dítěti zajistit především správné sociální a mravní klima. (Opravilová, 2002, s. 4) Na toto téma se vyjadřoval již Komenský (1632) „... dívky plynou z podstaty naší a jsou titíž jako my: a protože tutouž lásku a vážnost jim, kterouž sobě sami, povinní jsme.“

Pro děti představují rodiče významnou emoční autoritu, velmi si cení jejich role. V předškolním věku jim přisuzují až všemohoucnost. Postupně je tato představa korigována jinou autoritou např. učitelkou v mateřské škole. Rodiče jsou vlastně identifikačním vzorem. Potřebu, být jako rodiče, naplňují zejména ve hře, kdy si mohou procvičovat rodičovskou roli. Erikson charakterizuje předškolní věk jako období anticipace rolí. Děti si zkoušejí různé role dospělých, učí se je, poznávají jejich normy a řád. Tímto způsobem se též připravují na budoucí život. Jedná se o jednu z variant sociálního učení.

Povaha interakcí mezi rodiči a dítětem se postupně mění. Znakem funkční rodiny je komplementární působení matky a otce k dětem. Přesto chování otce a matky bývá rozdílné z hlediska kvality i kvantity. Matka obvykle tráví s dětmi více času než otec. Její působení je spojeno s plněním každodenních činností a povinností. Společné hry bývají spíše klidnější. S dětmi více mluví a jejich verbální i neverbální projev mívá častěji emoční náboj. Matka je v tomto období nejen zdrojem pocitu bezpečí a jistoty, ale také ochrany a péče. Otec bývá pro děti vzácnější, sdílí spolu spíše volný čas, výlety a hry mimo domov. Plní roli vyšší autority, průvodce vnějším světem a prostředníka pro získávání nových poznatků a zkušeností. Společné hry mívají spíše pohybový charakter, kdy by měl regulovat silné emoční reakce. Vztah s otcem bývá variabilnější, z hlediska sociálních, osobních či aktuálních faktorů. Je zjištěno, že vztah otce k dítěti je do značné míry podmíněn kvalitou partnerského vztahu. (Vágnerová, 2005, s. 204)

3.4 Sourozenci

Prostřednictvím sourozeneckých vztahů dochází ke specifické sociální stimulaci. Sourozenec představuje určitý zdroj zkušeností a informací. Dítě tak poznává a učí se rozumět chování a vztahům na jiné úrovni než je rodičovská autorita. Vzájemná sourozenecká interakce podporuje rozvoj sociálního porozumění pocitům i potřebám jiných lidí. Další význam má v oblasti citu a partnerství. (Vágnerová, 2005, s. 208) Děti díky sourozenecké interakci získávají dříve spolupracující dovednosti, tendence přizpůsobit se i prosadit, vysvětlovat a řešit praktické situace, přirozeně se dovedou rozdělit a mají schopnost empatie. (Koťátková, 2008, s. 40)

Sourozenci tvoří v rodině osobité společenství, tráví spolu obvykle mnohem více času než každé jednotlivě se svým rodičem. Navzájem představují pro sebe zdroj vývojových podnětů. Přitom jsou vnitřní vztahy ovlivněny povahovými, temperamentovými vlastnostmi a dalšími činiteli.

Mezi další znaky sourozenecké skupiny patří věková blízkost, je mezi nimi menší věkový rozdíl než mezi rodiči a dětmi. Z toho lze odvodit, že mají většinou podobné či společné zájmy a potřeby. Jeden druhému je více partnerem než může představovat jeden z rodičů, či jiný dospělý v rodině. Což také napovídá tomu, že zde bývají časté zdroje nejrůznějších konfliktů, ale také velmi kladných společenských tendencí. Objevuje se i tzv. sourozenecká rivalita. Ta je do určité míry označovaná za přirozenou a zdravou. Je však důležité, aby ji rodiče dokázali podchytit a správně usměrnit. Jinak by některé z dětí mohlo nabýt pocitu odstrčení a ponížení.

Život v sourozenecké skupině představuje i přípravu pro vlastní rodičovství. Je potvrzené, že ti z vícedětných rodin, rodičovství více plánují, ale též ho přijímají s menšími obavami a nejistotou, s výchovou si lépe poradí než ti, kdo neměli sourozenecké zkušenosti. (Matějček, 1986, s. 54)

3.5 Rozvod

Stabilita rodinného zázemí je pro předškolní dítě značně důležitá. Rozpadem rodiny vzniká specifická psychosociální zátěž. Dítě ztrácí bezpečí a jistotu, trvalost rodiny považovalo za samozřejmost. Tím je ovlivněn postoj dítěte k sobě samotnému i k jiným lidem. Zpracování této zátěže je vývojově i individuálně podmíněné, dětská reakce se odvíjí od úrovně jeho uvažování a emoční zralosti. Pochopení příčiny a následků rozchodu rodičů je pro předškolní dítě nemožné, jelikož na situaci nahlíží egocentricky, pocitům a postojům dospělých nerozumí. Často se staví do role viníka rozchodu.

Dalším důsledkem rozvodu rodičů je ztráta schopnosti zvládat uspokojivě rodičovskou roli. Děti v této situaci se více snaží o potvrzení potřebné jistoty. Se svou dětskou naivitou si představují, že pokud se rodič fyzicky do rodiny vrátí, určitě bude vše zase v pořádku. Nedokáží vzít na vědomí narušení vztahu mezi matkou a otcem, vždyť je má oba rádo. Tento rozdíl mezi představou a skutečností bývá pro děti častým zdrojem zklamání. (Vágnerová, 2005, s, 209)

4. Vývoj kresby

4.1 Historie zájmu o dětskou kresbu

Prvotní pedagogický zájem výtvarným činnostem věnoval až J. A. Komenský (1592 - 1670) Předběhl dobu zejména ve vazbě výtvarných činností na ostatní formy poznávání skutečnosti, na smyslové vnímání, myšlení a oblast praktického života. (Uždil, Šašíková, 1980, s. 15) „Mají také do malířství a písarství zavozovány býti hned u této mateřské školy děti: a to třeba hned v třetím neb čtvrtém roku, jak se při kom k tomu mysl znamená aneb vzbuditi muž. Jmenovitě dáváním jim do rukou křídly (neb uhle, u chudších), a tím aby sobě puňky, čáry, háky, kliky, kříže, kolečka dělaly, jak chtě: čehož se jim i mustr pomaličku ukazovati muž, vše ze hry a kratochvíle. Tém zajisté způsobem ručičku sobě k držení potom křídly a k děláni tahů navedou: a co jest puňkt, co čára neb čárka etc., vyrozumění. Což bude preceptoru čistý fortel.“ (Komenský, 1632, s. 57)

Zájem o výtvarný projev se zvýraznil až v druhé polovině 19. století. V kresbě dětí psychologové viděli možnost vhledu do dětské duše. Tvarová psychologie se zabývala tvarovými vzorci. Souvisí to s dětskou představou o světě, která je ucelená, ale nepřesná a zjednodušená. (Uždil, Šašíková, 1980, s. 15)

Francouz G. H. Luquet vytvořil nové pojetí výtvarného projevu. (Uždil, Šašíková, 1980, s. 15) Jako první vyslovil myšlenku, že dětské kresby prochází stádii a ta souvisejí s intelektem dítěte. (Davido, 2001, s. 21) Realismus kresby prochází podle Luqueta těmito stádii: nahodilý realismus (čáranice), nepochopený realismus (panáci-pulci), intelektuální realismus (transparentnost, nepřesný profil), zrakový realismus (správný profil, perspektiva). (Piaget, Inhelderová, 1969, s. 61)

Obraznými představami se zabývali J. Piaget a B. Inhelderová. Rozlišují reprodukční a anticipační představy. (Uždil, 1974, s. 76) Piaget se zmiňuje o tom, že prvotní způsob kresby nezáleží v nápodobě, bývá spíše součástí prosté hry – cvičení. Čmáranice dvouletého dítěte, se záhy na základě pojmenování dětí, mění v různé tvary. Poté se dítě snaží nakreslit předlohu z paměti, přestože grafické znázornění se reálu velmi málo podobá. Podle této myšlenky je kresba nápodobou i představou. (Piaget, Inhelderová, 1969, s. 61)

U nás se kresbou zabýval F. Čáda, (zejména úlohou výtvarného projevu ve výchově), R. Čermák (studie obsahu dětských kreseb), O. Chlup (diagnostické možnosti kresby

ve výchově). (Uždil, Šašinková, 1980, s. 17)

V současnosti se dětskou kresbou zabývá z hlediska pedagogiky Slavík a Uždil, v psychologii Matějček, Šturma a Vágnerová. Ze zahraničí lze jmenovat např. R. Davido (2001) (Zelinková, 2001, s. 56) a V. Oaklander (2003).

4.2 Vývojová stádia kresby, kresba postavy

Počátky kresby jsou připodobněné k mluvené řeči. Už v batolecím věku je dítě zaujato zanecháváním stopy prstem, či dlaní. Do této fáze se dostávají nejen lidé, ale i opice, především šimpanz a gorila. Kresebný proces je zpočátku důležitější než vlastní zobrazení předmětu, konečný výtvar vůbec. U dvouletého dítěte můžeme pozorovat vznik čaranic. Pohyb vychází z ramenního kloubu. To se odráží v zobrazení čar, sklon a prohnutí jsou podmíněné kývavému pohybu, zrcadlově by znázornil ovál. Po nějaké době dítě používá ramenní i zápěstní kloub. Kreslí čáry v menším oblouku, objevují se „klubka“, jednotlivé „úsečky“ většinou stále sledující otáčivý pohyb. Nejprve dítě drží kreslicí nástroj v plné dlaní, překračuje hranice papíru, později je respektuje.

První pohybově grafickou figurou je nepravidelný ovál. Dále kříž, základ úhlu, vznikají na základě vědomé změny směru čar. Od toho se odvíjí kresba domu, stromu a jiného. Z krouživého pohybu se dítě dostává k „nekonečné“ čáře a obrazcům připomínajícím trojúhelník nebo čtverec. (Uždil, 2002, s. 13)

Kresba lidské postavy se objevuje přibližně ve třech letech - stadium hlavonožce. Dítě vychází ze svých vlastních zkušeností s tělem a z pozorování jiných lidí. Největší význam má lidský obličej. Dítě se soustředí na zobrazení detailu na hlavě. (Vágnerová, 2005, s. 185)

Pro podobnost hadrové loutky dostaly první obrazy člověka pojmenování „Paňák“. Vlasy jsou často trčící, kudrnaté,... Zpočátku jsou postavy chlapecké a dívčí zobrazovány stejně, obsahují obecné znaky pro člověka. Rozlišení je postupně dáno pomocí určitých přívlastků např. sukně, klobouk, šaty,... Někdy mezi pátým a šestým rokem vzniká rozdvojený obrys nohou. Náznaky masívnosti, mohutnosti pomocí začárání prázdných oválů nebo vyznačení částí těla (tváří,...).(Uždil, 2002, s. 24) Pohyb je naznačen spíše vzájemnou blízkostí věcí. Naznačit pokrčení údů je pro dítě obtížné a ani to nepokládá za nutné. Vztažené paže naznačující např. trhání, házení,... se objevují už ve čtvrtém roce. Staví-li dítě postavu do profilu, představuje si, jak by figura ze strany vypadala. Nevyužívá vzpomínek a nereprodukuje vjem a to zejména zpočátku. Dokazuje to tzv. smíšený profil. Jedná se

o kombinaci pohledů se strany a zředu. (Uždil, Šašinková, 1980, 25)

Někdy děti kreslí podlouhlý typ lidské figury, ta je dobře členěná, má trup nebo i krk. Jsou popsány i figury s lahovitým trupem, kdy zúžení představuje už i krk. Zřídka je krk naznačen jako pouhá čára mezi hlavou a trupem. Zpravidla až šestileté dítě zřetelně člení lidskou figuru, nasazuje paže k trupu.

Velkou úlohu pro pochopení dětské kresby má ústní výpověď dítěte. Kdy se dozvídáme o obsahu jeho představy, dějové situace, která bývá zdaleka plnější, složitější a zajímavější, než dokážeme vytušit pouhým okem. (Uždil, 2002, s. 25)

Pěti až sedmileté dítě umí obkreslit a samostatně namalovat velké postavy, kreslí se správně uchopenou tužkou. Kresba panáčka obsahuje přibližně deset detailů. Dítě je schopné kreslit i psát v linkách, Kresby i písmo se zmenšují. (Looseová, Piekertová, Dienerová, 2001, s. 61)

4.3 Znaky kresby předškolního dítěte

Dítě zobrazuje zejména ty znaky, o nichž ví, zajímají ho nebo jim přiřkládá větší význam. Transparentnost (průhlednost, rentgenologický pohled) se projevuje tak, že dítě zobrazuje všechny znaky o nichž ví, přestože nemůžou být vidět. Střídání pozorovacích hledisek, kdy dítě kreslí jeden předmět z více pohledů najednou, např. u člověka je obličej, tělo an face, nohy však natočené z profilu. Dalším častým znakem je deformace. Ta část, kterou dítě považuje za nejdůležitější bývá zvětšena v poměru k ostatním částem. Výtvarné vyprávění se projevuje zobrazováním více souvisejících situací na jednom papíře. Zde je důležitý i slovní doprovod kresby. V dětských kresbách se nachází přenášení znaků, jedna představa se překryla s druhou, nejsou od sebe izolovány. Dochází k tomu v případě, kdy dítě nemá dostatečně jasnou představu o zobrazovaném nebo je ovlivněné předešlým tématem kresby. Automatismus je též poměrně častý. Jedná se o mechanické opakování již kresleného předmětu či postavy. Dítě nakreslí určitý tvar, který si uvědomuje a aby jej neporušilo nekreslí jiný tvar přes něj – tzv. překrývání (postavy jdoucí nad trávou a ne po trávě, klobouk není nasazen přímo na hlavě, ale nad hlavou). Kolorit v dětských kresbách většinou odpovídá skutečné barvě, často má určitý předmět spojený s danou barvou. U typicky zbarvených předmětů bývá barva neměnná, slunce je žluté, tráva zelená, obloha modrá,... Tam, kde není pro dítě barva určující uplatňuje svou lásku k veselým barvám. (Razáková, 1966, s. 10)

5. Kresba rodiny

U nás se kresba rodiny jako projektivní metoda v dětské psychologii používá od třicátých let minulého století. (in Minkowska, Matějček, 1952) Jednou z osobností zabývajících se kresbou rodiny byl M. Schürer (1927 - 1980). (in Švancara a kol., Michal, 1971) K pozdějším osobnostem zabývajících se touto oblastí patří například Z. Matějček, M. Vágnerová a T. Novák. Ze zahraničních autorů, jejichž publikace vyšly u nás a dotkly se tematiky kresby rodiny je Roseline Davido a její kniha Kresba jako nástroj poznání dítěte (2001) a Violet Oaklender Třinácté komnaty dětské duše (2003).

5.1 Zadání kresby rodiny

Kresba rodiny je vhodná pro děti ve věku šesti až dvanácti let, výjimečně i mimo toto omezení. Vágnerová uvádí, že předškolním dětem chybí kreslířská zručnost pro zobrazení představ o rodině a dětem v pubertě je na překážku zvýšená kritičnost pro vlastní kresební výkony. (in Říčan, Krejčířová a kol., Vágnerová, 2006, s. 444)

Kresba se provádí nejčastěji na papír formátu A4 tužkou. Novák připouští i pastelky pro jejich barevnou symboliku. Vágnerová se naopak domnívá, že pastelky mohou být zavádějící a přinášejí většinou málo informací.

Formulace zadání má několik možností: „Nakresli vaši rodinu!“ „Nakresli obrázek své rodiny!“ „Nakresli svoji (vlastní) rodinu!“ „Nakresli rodinu!“ Matějček doporučuje podat dítěti list papíru, aby si na něj samo nadepsalo název – Naše rodina. A instrukce pak zní: „Nakresli obrázek, který by vyjadřoval život celé vaší rodiny.“ (Novák, 2004, s.9)

Po ukončení kresby je důležité se dítěte zeptat, kdo je na obrázku, případně co dělá. Rozhovor nad kresbou nemá omezení, jen je třeba vyvarovat se sugestivních otázek.

Matějček a Strohbachová doporučují kombinaci kresby rodiny s kresbou začarované rodiny, kdy lze vycházet ze symbolického vyjadřování dítěte. Zadání zní: „... jako kdyby přišel kouzelník a každého z vás začaroval do nějakého zvířete, které mu tak nejlíp odpovídá, které nejlíp ukazuje jeho povahu.“ Po kresbě následuje vysvětlení dětí, jaké rysy vedly k výtvoru. (in Říčan, Krejčířová a kol., Vágnerová, 2006, s. 445)

5.2 Hodnocení a interpretace kresby rodiny

Kresba je hodnocena a interpretována zejména z těchto hledisek:

- Celkový dojem – zda bychom v té rodině chtěli, či nechtěli žít? Proč? Kdo je nebo chybí na kresbě. Jakou činnost vykonává? Kdo je v kooperaci s dítětem, nejbližší a vzdálen. Jsou-li zobrazena zvířata, předměty, představují doplněk či významný prvek? Zda je rodina po celé ploše papíru či excentricky. Vpravo bývá rodina laděná extrovertně, vlevo introvertně, vysoko vyjadřuje optimismus, nízkou spíše pesimismus. Slabé čáry signalizují nedostatečnou energii. Nezřetelná kontura ukazuje na jistou zranitelnost. (Novák, 2004, s. 11) Nakreslené či chybějící postavy z rodiny, včetně autora. Vynechání může být signálem odmítání, napětí a rozpolcení. Výjimečně to může být i opačný znak. Spíše chybí otec, což může vyjadřovat negativní a lhostejný vztah nebo pouhou častou nepřítomnost. Někdy je kresba bez osob, ale je zobrazen televizor, rybička nebo pes. To naznačuje rodinu z nějakého hlediska dysfunkční, dítě strádá nemá dostatek podnětů.

- Zobrazení postav - Výrazně velká postava může představovat významnou autoritu, ale též někoho vyvolávajícího strach, žárlivost či rivalitu. Výrazně zvětšený sourozenec může v očích dítěte znamenat osobu s výjimečným postavením, velkou pozorností, láskou a výhodami. (in Řičan, Krejčířová a kol., Vágnerová, 2006, s. 445) Z malé postavy lze usuzovat buď o malém významu nebo o přání učinit takového člověka méně významným. Velikost figury může též naznačit míru sebevědomí hodnocenou očima dítěte. Nápadně malé kresby mohou poukazovat až na pocit méněcennosti, vysoké též snahu po uplatnění. Pořadí postav naznačuje pozici v rodině, jak ji dítě vnímá. Významné je také postavení směrem od autora, blízkost ukazuje důležitost a přijatelnost. Pozice na okraji papíru může naznačovat introverzi, střed extroverzi. Postavy nakreslené všechny stejně mohou naznačit, že dítě ještě nemá dostatek kreslířských dovedností, někdy však jde o nechuť spolupracovat. Může jít i o snahu dítěte nikoho neupřednostňovat. Velká podobnost postav např. otec a syn, může ukazovat na snahu o identifikaci. Kresba postavy zepředu naznačuje extroverzi, z profilu může jít o introverzi. Zobrazení zezadu ukazuje na agresivní impulsy, symbolické trestání, případně snaha osobu z rodiny vyčlenit. Nezáměr o rodinu nebo izolaci může představovat zobrazení postavy na jinou stranu než ostatní. (Novák, 2004, s. 12) Pokud dítě zobrazuje i osoby v rodině nežijící

např. listonoška, opravář, lze usuzovat na citovou deprivaci či malé citové zázemí. Opačným extrémem je fantazijní kresba vysněné zidealizované rodiny. (in Říčan, Krejčířová a kol., Vágnerová, 2006, s. 445)

- Výraz postav a zobrazení částí těla – Výraz tváře odráží náladu. Velká hlava naznačuje sebevědomí, sklon kontrolovat rodinu i vitalitu. Vlasy jsou symbolem vitality a erotických vlivů. Pokud jsou opomenuty mohou značit projev úzkosti či potlačení erotických impulsů. Chybějící oči mohou být znakem obtíží či ztráty kontaktu. Velké oči, pokud nejde o případ automatismu, mohou ukazovat na vztahovačnost. Velký nos nese známku sebejistoty, až falického symbolu, chybění ukazuje na uzavřenost a tajnosti. Ústa představují obraz orálních přání. Nápadné uši mohou být vnímány jako zvýšená citlivost na kritiku, náznak ohrožení pozice či tajnůstkářství, a snad i vztahovačnost. Vynechání rukou bývá náznakem pocitů viny, obtíže ke vztahu k lidem. Způsob držení rukou je spojen s lehkostí a ochotou navazování mezilidských vztahů. Ruce za zády mohou mít postoj odmítání, někdy také snahu o odstup. Překřížené ruce přes trup naznačují tendenci k odstupu a obraně. Nohy symbolizují způsob „jak si člověk stojí“, souvisí se sebejistotou a postavením. (Novák, 2004, s. 13)

- Opravy a gumování – obvykle se jedná o naznačení konfliktu s danou částí zobrazení. Gumování bývá projev nejistoty a úzkosti.

- Barevnost – pastelky umocňují obsah i dojem z kresby. Děti s dobrou adaptací volí 3 i více barev, maximálně 6. Extroverti používají více barev než introverti. Typické barvy pro extroverty jsou teplé: červená, žlutá, oranžová. Introverti používají spíše chladné barvy jako je zelená a modrá. Děti v horším zdravotním stavu, ve stresu a vyčerpání volí častěji barvu fialovou, šedou a černou, případně žlutavé sinalé tóny. (Novák, 2004, s. 14)

III. PRAKTICKÁ ČÁST

6. Předmět a cíle praktické části

Cílem výzkumné činnosti je na vzorku dětí popsat vývojová stádia kresby, zaměřit se na charakteristické znaky a poukázat na případné odlišnosti. Zjistit, co vše je dítě ve věku 3 - 6 (7) let schopno v rodině vnímat a zároveň přenést do kresebného zobrazení.

Zvolila jsem výtvarnou techniku kresba, protože se domnívám, že je v podmínkách mateřské školy přijatelnější než malba či jiné techniky. Nevyžaduje zvláštní přípravu a je to častá činnost dětí při volné hře. Pro děti v předškolním věku může také představovat určitý komunikační prostředek. Zastávám též názor, že dítě nebývá touto technikou příliš stresováno. Dalším důvodem bylo, že vývoj zobrazení bývá spojen s kresbou. Ta je také jednou z metod diagnostiky dítěte.

Zaměřila jsem se na věkové období předškolní, jelikož pracuji v mateřské škole a proto mne zajímá. Děti v tomto období procházejí velmi rychlým vývojem v mnoha oblastech a jejich projevy jsou plné emocí a různých obrazů. Je také pro mne, díky každodennímu kontaktu, snadnější spolupráce.

Kresebný vývoj bych chtěla popsat na tématu rodina. Je pro děti blízké, konkrétní. Dále je možné u některých dětí na základě kresby rodiny „otevřít zákoutí srdce“. Nebo alespoň s dítětem navázat bližší kontakt zájmem o něj samotného a jeho milované.

Tím, že rodina představuje první sociální skupinu, která dítě utváří, pomocí kresby a rozhovoru bych chtěla na konkrétních případech ukázat, do jaké míry se dění v rodině dítěte v předškolním věku dotýká.

7. Výzkumné otázky

Pomocí metod kresby a rozhovoru bych se v praktické části chtěla věnovat těmto otázkám a tím tak naplnit cíle praktické části.

Otázka č. 1 - Budou děti kreslit při bližší neurčeném zadání kresby rodiny svou vlastní rodinu a jaké členy do ní zahrnují?

Otázka č. 2 - Jakou osobou nejčastěji začínají děti v předškolním věku kreslit rodinu?

Otázka č. 3 - Jakým způsobem se projeví v kresbě rodiny významné rodinné okamžiky jako jsou například narození sourozence, rozvod?

Otázka č. 4 - Jakým způsobem se v kresbě a rozhovoru projeví individuální a věkové zvláštnosti dítěte?

Otázka č. 5 - Jaký typický kresebný znak se objevuje nejčastěji v kresbě rodiny?

Otázka č. 6 - Bude pozorovatelný rozdíl v kresbě chlapců a dívek?

8. Použité metody

Pro zpracování praktické části jsem zvolila dvě metody – rozhovor a kresbu.

8.1 Kresba

Během šesti měsíců jsem průběžně v mateřské škole prováděla kresbu rodiny. S každým dítětem jsem pracovala individuálně. Nejprve jsme náhodně vytipovala dítě při volné činnosti a pokud bylo ochotné chvíli kreslit, odvedla jsem to do místnosti, aby dítě mělo soukromí a nebylo rušeno. Na lavici již ležel připravený arch papíru a pastelky. Bylo na dítěti, zda zvolí kresbu “na výšku“ či “na šířku“. Dítě mělo k dispozici papír formát A3 a trojhranné pastelky - 24 barev. Velikost papíru A3 jsem zvolila z toho důvodu, aby se dítě mohlo dostatečně kresebně vyjádřit a nebylo přitom bržděno malou plochou. Pastelky byly zvolené tak, aby zanechávaly lehce stopu, dobře se dítěti držely a byla tu možnost dostatečného výběru barev. Mělo-li dítě potřebu gumovat, navrhla jsem mu nejprve, aby nakreslené přeškrtnlo nebo to zkusilo zobrazit znovu vedle. Pokud dítě s těmito návrhy nesouhlasilo, dostalo gumu

k dispozici.

Při zadávání tématu rodina jsem neuváděla blíže, zda se má jednat o rodinu vlastní, vymyšlenou, lidskou či zvířecí. Pouze jsem dbala na to, aby dítě zadání správně pochopilo. Dále dostalo dítě informaci, že až bude s kresbou hotové, je potřeba označit, kdo případně co je na obrázku a bude-li to možné i pořadí, v jakém kresba vznikala.

Děti pracovaly samostatně, někdy jsem nebyla přítomná ani v místnosti a pouze jsem se docházela průběžně ptát, jak se dítěti pracuje a jestli je vše v pořádku. Pokud jsem byla v místnosti s dítětem, věnovala jsem se jiné činnosti, která dítě nerušila. Záleželo mi na tom, aby dítě mělo pocit soukromí a já náhodou nepůsobila jako dozorce. Několik dětí vyžadovalo samo mou přítomnost u kresby. V tomto případě jsem zastávala spíše roli pozorovatele, posluchače, do průběhu kresby jsem vůbec nezasahovala.

Po dokončení kresby a v některých případech i během ní probíhal rozhovor nad obrázkem.

8.2 Rozhovor

Rozhovor s dítětem nad kresbou se odvíjel velmi individuálně. Dvě hlavní otázky byly však pro všechny rozhovory společné. „Řekneš mi, kdo, (případně co) je na obrázku?“ „Pamatuješ si, koho si nakreslil jako prvního a kdo byl další?“

Rozhovor se odvíjel hlavně od toho, co dítě samo sdělovalo o své rodině, o nakresleném. Snažila jsem se otázkami podněcovat k podrobnějšímu vypravování. Dalším předmětem rozhovoru bylo vyjasnění kresby. Ptala jsem se přesně na určitou část kresby, která mě nebyla jasná. Otázky též směřovaly k vysvětlení, proč to dítě tak nakreslilo, co si o tom myslí.

Děti, které neměly potřebu se o rodině podrobněji bavit, jsem respektovala a pouze jsem se snažila, aby byly zodpovězeny alespoň dvě hlavní otázky.

Dbala jsem na to, aby rozhovor byl pro obě strany příjemný a dítě se necítilo vyslýcháno, či nějak hodnoceno. Často se stávalo, že děti při opakované kresbě již samy začaly o své rodině vyprávět.

9. Charakteristika průzkumného vzorku

Výzkumnou činnost pomocí metod kresby a rozhovoru jsem prováděla v mateřské škole, kde pracuji. Jedná se o dvoutrídni MŠ rodinného typu. Tuto předškolní instituci zřizuje obec Praha Lochkov a navštěvuje ji 52 dětí. Využíváme prvky programu Začít spolu a zaměřujeme se na spolupráci s rodiči a ekologickou výchovu.

Pracovala jsme se skupinou 35 dětí, ale pro nepravidelnou docházku dětí, způsobenou zejména častou nemocností dětí a pro dodržení podmínky dvouměsíčního odstupu mezi jednotlivými kresbami jsem získala 3 obrázky od 24 dětí. Z nichž jsem pro praktickou část vybrala 20. Výzkumné činnosti v níže uvedené praktické části se zúčastnilo 11 dívek a 9 chlapců, z toho 4 děti mezi 3 - 4 roky, 7 dětí ve věku 4 - 5 let a 9 dětí ve věku 5 - 7 let.

10. Vlastní výzkumná činnost

Při vyhodnocování kreseb jsem se zaměřila na charakteristické vývojové znaky v kresbě dětí v předškolním věku. Sledovala jsem posun v kresbě u jednotlivého dítěte. Také jsem se zaměřila na kresebný vývoj celkově u 3 skupin: děti 3 - 4 roky, 4 -5 let, 5 -7 let.

Při hodnocení kreseb jsem se zaměřila také na její obsah a celkové působení. Kresebný obsah jsem spolu se slovním vyjádřením dětí konfrontovala s realitou a pomocí rozhovoru se snažila získat podrobnější informace.

10.1 Rozbor kresby u dětí ve věku 3 – 4 roky

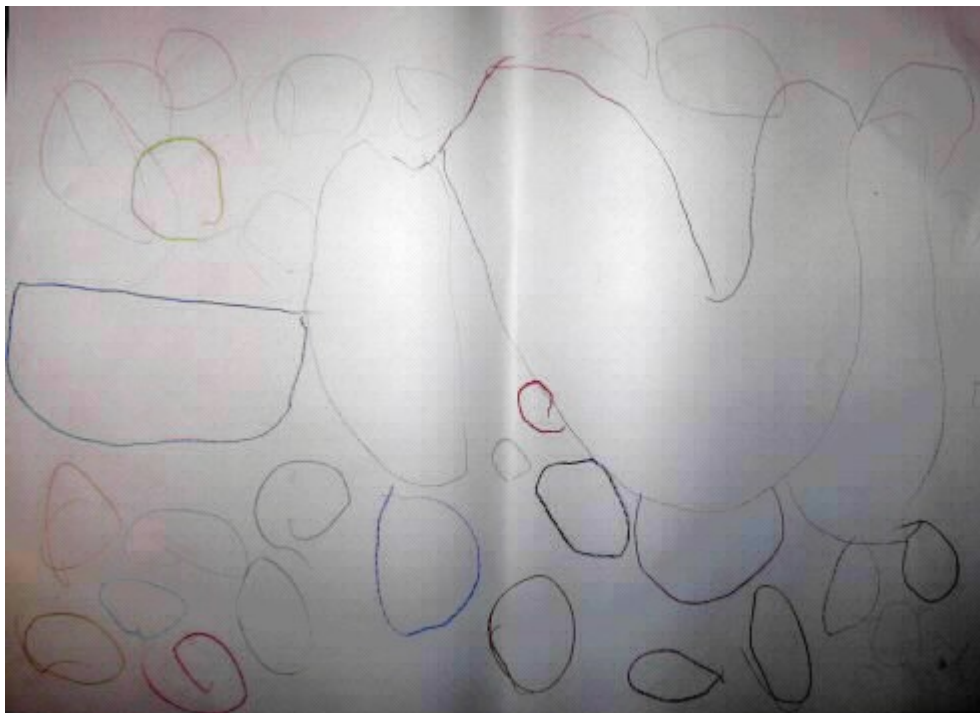
Valerie:

Kresby vznikly ve věku dívky (3,2) (*rok, měsíc*), (3,5), (3,8) let.

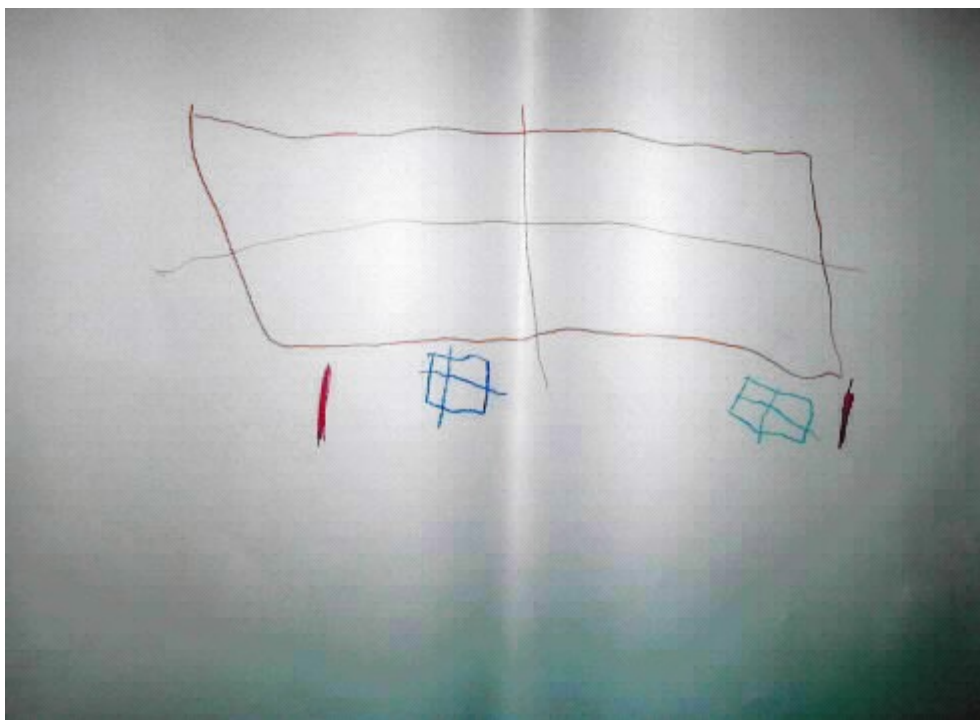
Obr.1

Obr.2

Obr.3

Zde je vidět postupný vývoj kresby. Od čmáranice plné „vlnatek“ - obr.1, kdy dítě zkoumá stopu pastelky, uvolňuje ramenní kloub a projevuje radost z kresby, která je dynamická.

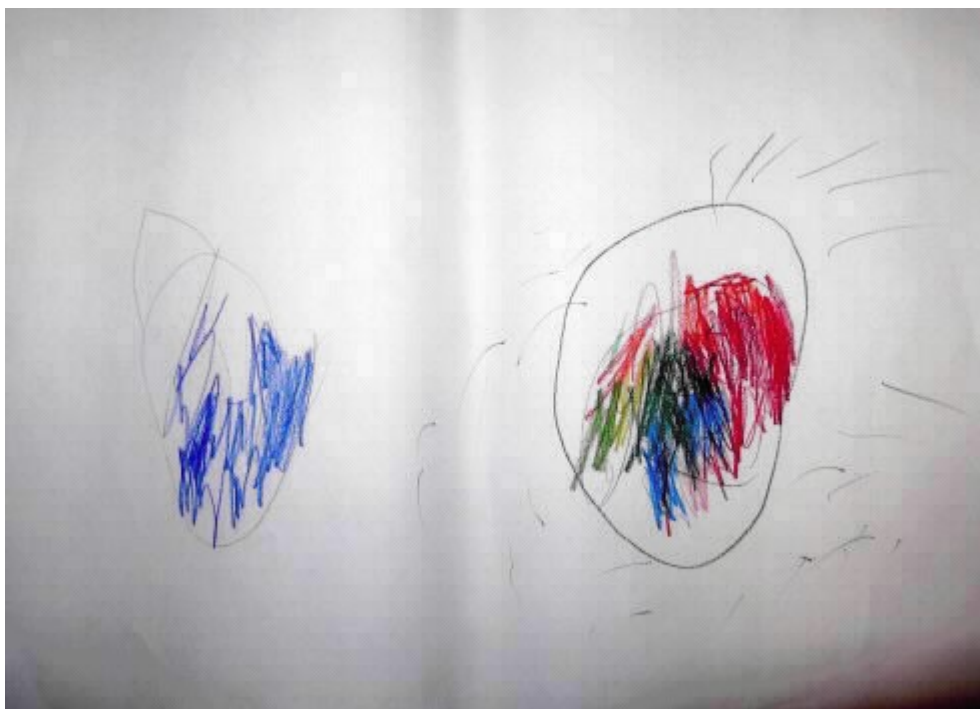
O tři měsíce později – obr.2 již dívka zapojuje při kresbě zápěstní kloub, vzniká tak kruh. Kresba je stále záležitostí výtvarné hry, ta je spojená i s volbou více barev.

Na obr.3 dívka už zvládá pravý úhel a kříž. Obrázek okomentovala slovy: „To jsou dárky pro děti, pro celou rodinu.“ Z toho lze usuzovat, že si již uvědomuje možnosti kresby jako přenosu reality i přání.

Elizabeth:

Kresby vznikly ve věku dívky (3,3), (3,5) a (3,7) let.

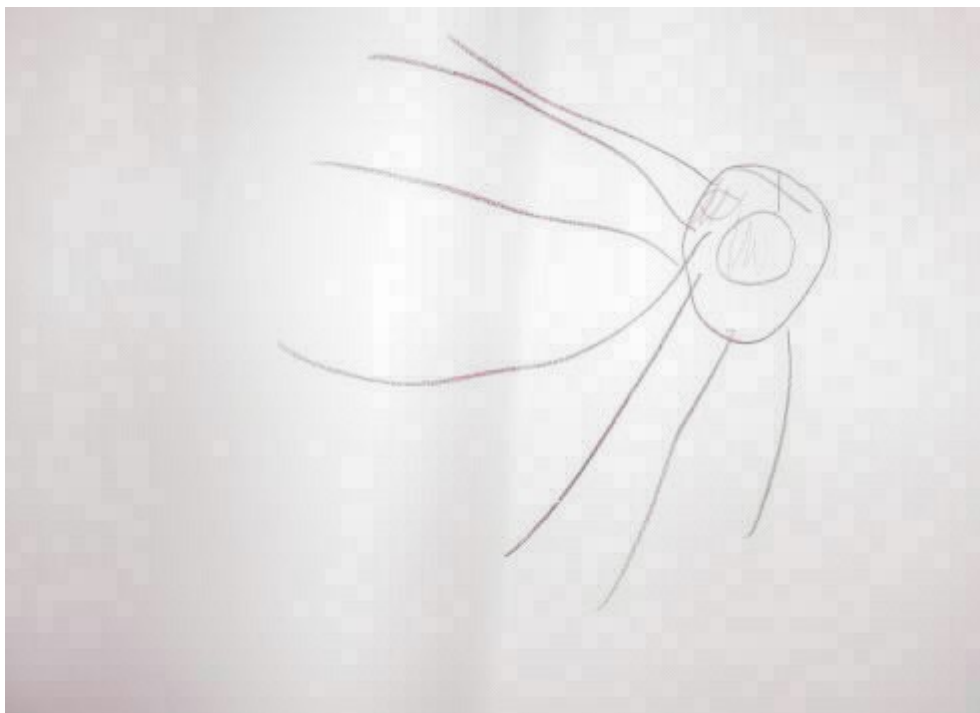
Obr.4

Obr.5

Obr.6

Rodinu na obr.4 zobrazila dívka jako sebe(modrý útvar) a maminku- „sluníčko“. Domnívám se, že neschopnost grafického znázornění vykompenzovala barevností, kterou zřejmě naznačila bohatost citů k matce nebo oblibu veselé barevnosti.

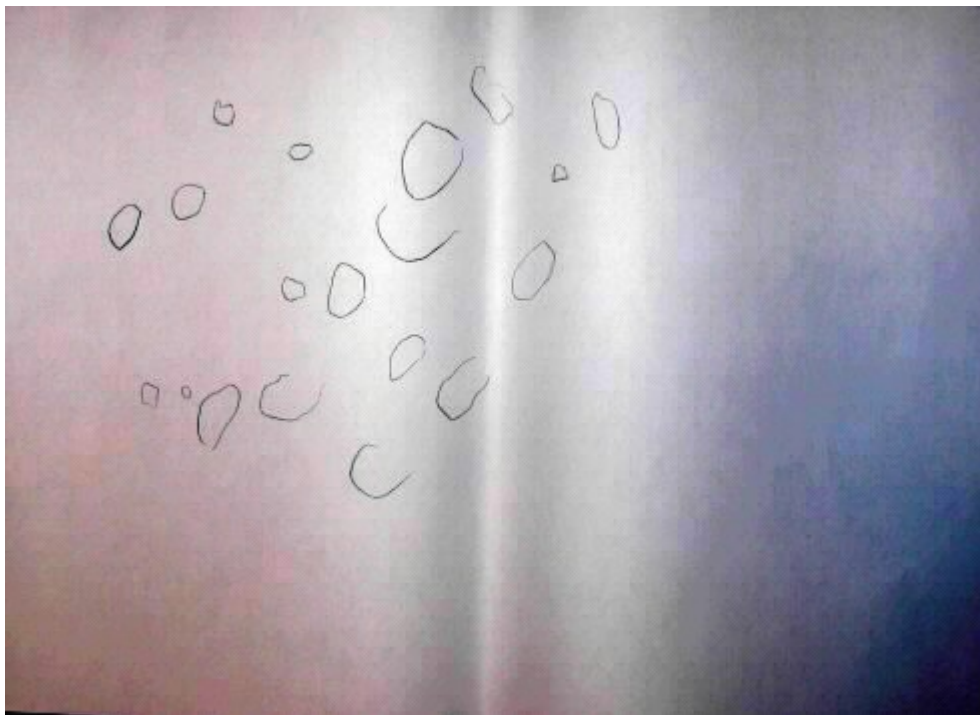
Na obr.5 rodinu představuje Elizabeth - kruh vlevo a její sestra s dlouhými vlasy vedle vpravo. Dívka je však jedináček a proto je možné, že druhá postava spíše naznačuje identifikaci s matkou, která má dlouhé vlasy anebo přání existence dalšího sourozence.

Přípravou na kresbu figury je tzv. „sluníčko“, forma hlavonožce – obr. 6. Dívka naznačuje životnost zobrazením očí, úst a končetinami, vše je zatím ještě neodpovídá realitě.

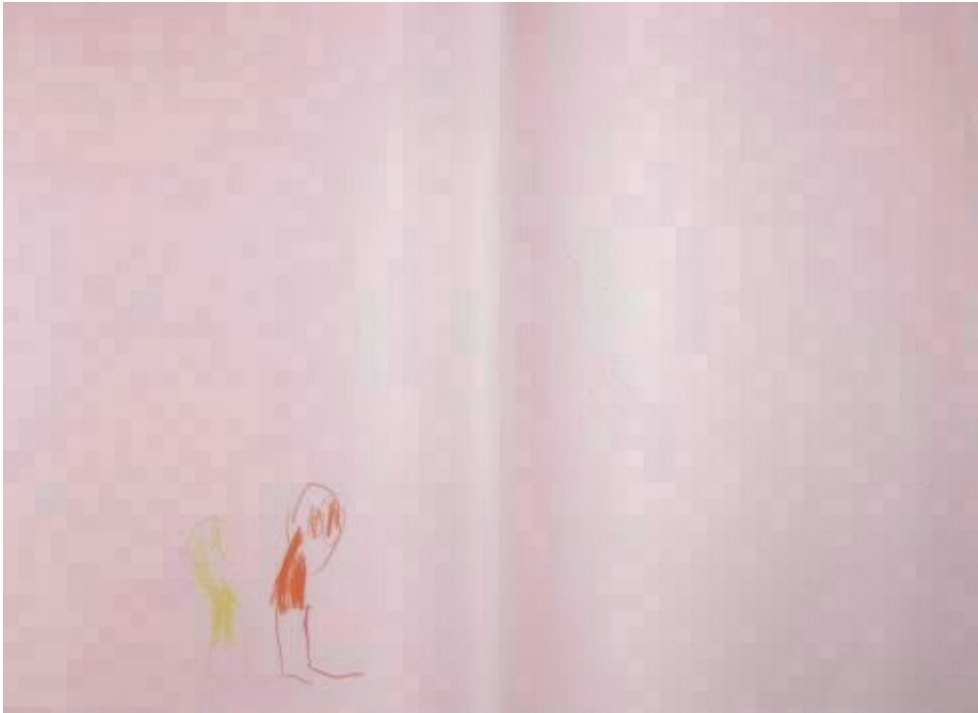
Filip:

Kresby vznikly ve věku chlapce (3,3), (3,5), (3,7) let.

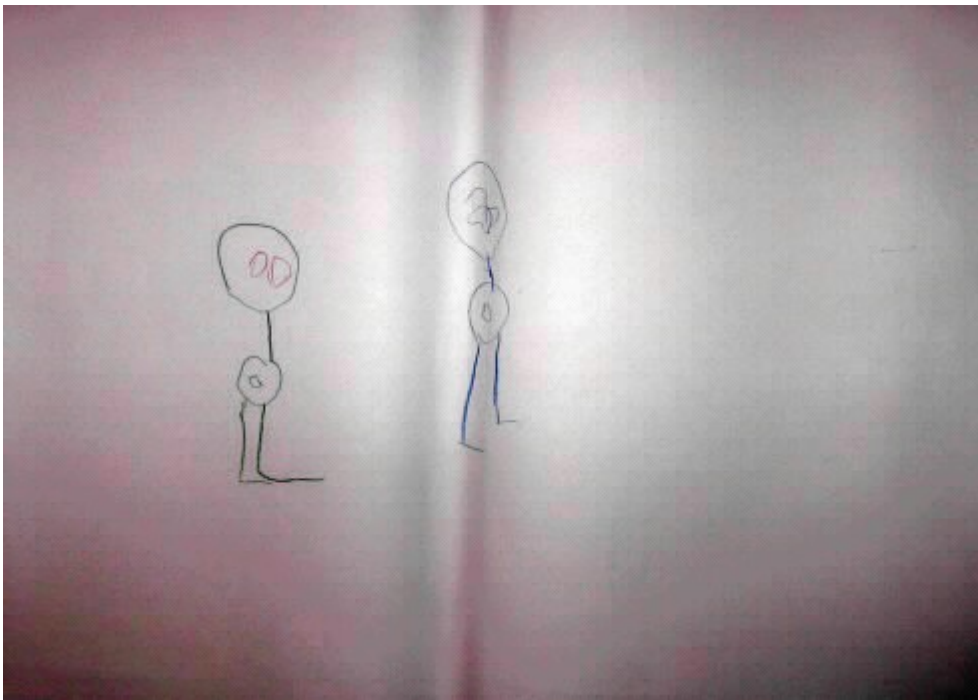
Obr.7

Obr.8

Obr.9

Chlapec již na při první kresbě zapojuje zápěstní kloub je ve fázi experimentace, zkoumá plochu, zobrazuje kruhy a půlkruhy – obr. 7., je touto činností naplněn a nemá potřebu volit další barvy. Obrázek nakonec okomentoval slovy: „To jsou mosty.“ Po otázce, proč nekreslil rodinu, začal být ostýchavý a opět zopakoval větu, že nakreslil mosty. Možná ho k tomu vedla určitá představa jím právě vnímaná podobnost kresby s realitou.

Dva měsíce stačily k tomu, aby se při kresbě rodiny na obr.8 objevily dvě figury: táta – oranžová postava a máma – žlutá postava vlevo. Obě figury mají hlavu s očima, tělo a nohy, zřejmě představují přechod od hlavonožce k paňákovi. Kresba je umístěna vlevo dole, je možné že ukazuje na introverzi chlapce, který se v té době ještě adaptoval na prostředí mateřské školy.

Postavy mámy – zelená nalevo a otce- modrá uprostřed představují rodinu na obr.9. Už se objevuje další část těla – krk a pupík. Dítě nejspíš objevuje tělo své nebo svých blízkých. V době, kdy vznikl tento obrázek byla matka již v pokročilém stavu těhotenství

Nela:

Kresby vznikly ve věku dívky (3,9), (4,1), (4,3) a (4,5) let.

Obr.10

Obr.11

Obr.12

U této dívky jsem kresbu rodiny zadávala 4-krát. Poprvé odmítla tak velký formát papíru, když dostala menší, stejně nebyla schopna kreslit. Vyzařovala z ní velká nejistota a obavy. Začínalo ji být do pláče. Na otázku, zda si chce tedy aspoň povídat, kývla. Rozhovořila se o dětech ze školky. Pak přišla řeč na babičku. Byla prý s ní na plavání, ale má z něj strach, bojí se potápění hlavy. Dále zmínila i dědu, který byl v bazéně s nimi. Přestože se zklidnila, ve výrazu jsou znát prvky nejistoty a úzkosti. Po několikaminutovém rozhovoru jsme se domluvily, že kresbu rodiny necháme na jindy. To Nela přijala se znatelnou úlevou. Neschopnost kreslit na toto téma bylo zřejmě podmíněno situací v její rodině. Pro dívku znamenala velký stres. Rodiče byli v rozvodovém řízení. Dívka ztrátu jistoty v rodině projevovala velkou nejistotou i během všech činností v mateřské škole.

Na obr.10 spíše vpravo je postava matky – má hlavu, tělo-nohy, ruce. Obličej s očima, ústy a nosem, je zabarven. Figura spíše vlevo je dědeček, má stejné prvky jako postava první. Nahoře je modré nebe, šedé mraky a dvě slunce, která jsou umístěna hned nad postavami a mají oči, jedno nos a druhé ústa. Dole je tráva s kameny. Při pohledu na obrázek působí postava dědy jako uzemněná, stojící pevně na nohou, (možná v něm nyní dívka vidí náhradu otecké autority a bezpečí). Matka „lítá“ , (ve skutečnosti odchází ke svému novému příteli). Dívka tuto rodinu neoznačila jako svou vlastní.

Táta - vpravo a holčička - vlevo na obr.11 jsou nejprve nakreslení a poté velmi dynamicky vybarvení a přečmárání. Postavám chybí nohy, (což může ukazovat na nestabilitu obou nebo byla dívka pouze zabrána do barevné hry). Nad otcem svítí slunce, které prý zapadá. Kresba působí velmi chaoticky.

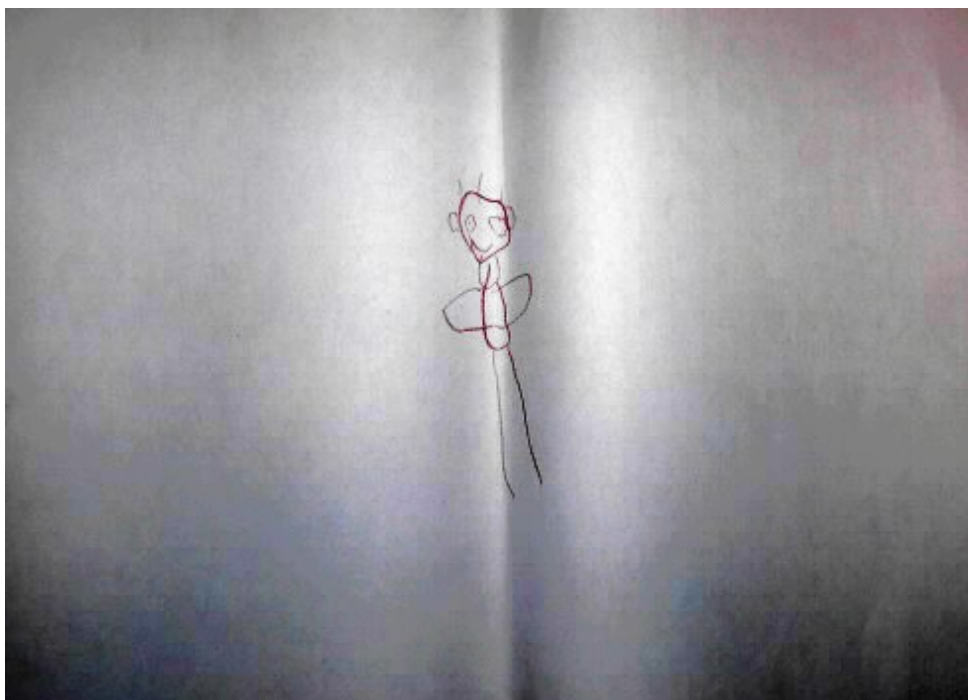
Na obr.12 Nela nejprve kreslí domek vlevo a potom postavu táty, mámy, dědečka a dítěte. Na otázku, jestli je to její rodina, uvedla že ne. „Je to prostě nějaká rodina.“ Otec na obrázku má velkou podobnost na nového přítele matky (vousy). Objevuje se zde automatismus – opakování čepic a neproporčnost (dům velký jako osoby). Na obrázku opět nechybí slunce, překrývá se se střechou domu a dole vlna zelené trávy.

10.2 Rozbor kresby u dětí ve věku 4 – 5 let

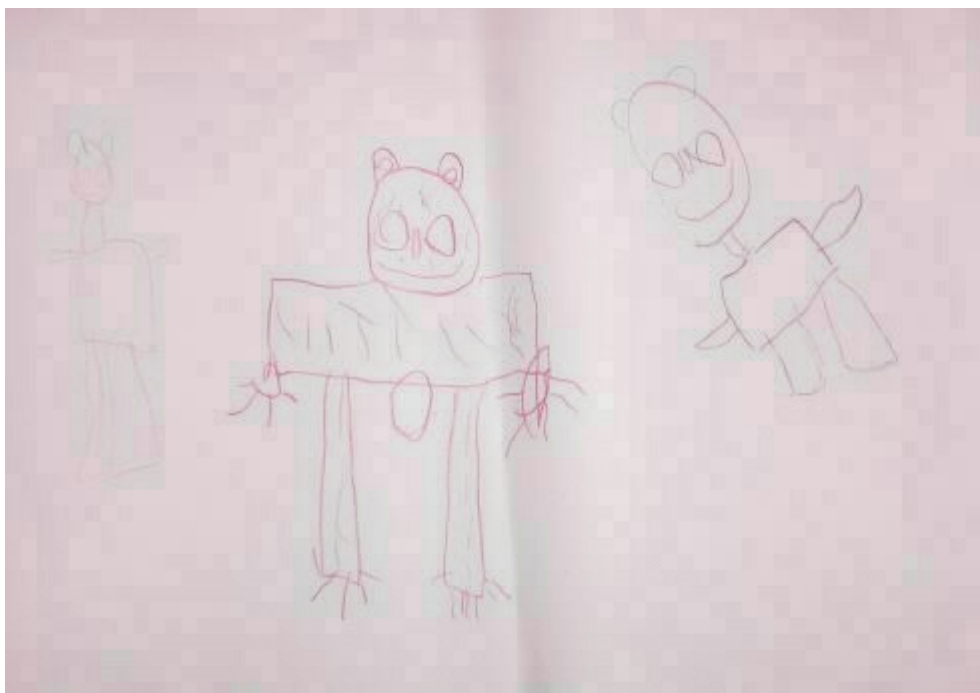
Tomáš:

Kresby vznikly ve věku chlapce (4,2), (4,7), (4,9) let.

Obr.13

Obr.14

Obr.15

Na obr.13 představuje rodinu maminka. Postava již má hlavu s ušima, vlasy, očima, ústy a krk, tělo, ruce a nohy. Ruce ještě nemají prsty a nohy jsou kresleny jednou linkou. Chlapec kresbu komentuje, že maminku má velmi rád. Postava je uprostřed papíru, z toho je možné usuzovat, že zobrazená osoba je pro dítě velmi důležitá.

Obr. 14 představuje zleva tátu, syna a maminku. U všech postav mají končetiny zobrazený objem. Na figuře syna jsou viditelné prsty na ruce i nohou, čáry prý představují kůži a velmi výmluvný je symbol mužství - penis. Chlapec si zřejmě začíná uvědomovat rozdíly mezi ženským a mužským pohlavím.

Třetí obr. 15 vznikl ve chvíli, kdy chlapec právě plakal, že se mu stýská. Při kresbě se utišil a rodinu opět zastupovala maminka. Pohlaví postavy je znázorněné druhotnými pohlavními orgány. Oči již mají panenku a duhovku. Je zajímavé, že dlaně s prsty „vyrůstají“ přímo z těla. Není to jev opakující se a proto se domnívám, že to může být ovlivněno současnou situací, kdy se dítěti stýskalo a kresba je značně citově zabarvená (červená barva). Chlapec opět po kresbě zdůraznil, že má maminku moc rád. Když jsme se ho zeptala, jestli má ještě v rodině někoho rád, vyjmenoval tátu, bráchu, babičku a dědu. Dále mne zajímalo: „Proč jsi namalovat mamince tahle pusku?“ Řekl, že maminka se směje a tak jí jsou vidět zuby. U Tomáše teprve probíhala adaptace na nové prostředí v MŠ, protože byl často nemocný a nemohl docházet pravidelně a delší dobu.

Eliška:

Kresby vznikly ve věku dívky (4,4), (4,8) a (4,10) let.

Obr.16

Obr.17

Obr.18

Eliška se už nemohla dočkat, až konečně taky půjde kreslit rodinu. Kresba první ji trvala asi 30 minut a dala si záležet, aby zobrazila opravdu všechny její členy - obr.16. Začala kreslit zleva sebe, dědu, mámu, tatínka, babičku, Romanku – kamarádku od babičky, pak pokračovala zvířaty mezi mámu a tátu nakreslila Bonyňku, psa, dole pod tatínkem kočku Dalmatinku, mezi babičku a Romanku psa Lordíka. Vlevo dole je ještě „náš domeček“. Dívka významnost osob vyjádřila spoustou „krásných detailů“ (knoflíky, pruhy na látce, krajky, obočí, řasy, zuby). Pohlaví postav není rozlišené nápadnými znaky. Některé figury již mají všechny končetiny (nitkové) a krk. Kresba působí svou barevností velmi emotivně.

Na obr.17 o čtyři měsíce později působí kresba rodiny více uceleně. Postavy zleva znázorňují tátu, autorku, panenku Adélku, „nevím zatím, kdo to je“, dědu a „mamču“ i v tomto pořadí. Těla postav jsou natočená z profilu, obličej „an face“ tzv. smíšený profil. Postavy jsou stále „bezpohlavní“. Na ruce se začínají objevovat prsty.

Pro kresbu na obr.18 je typický přenos znaků z jiné kresby. Do rodiny se v zimním období dostal i sněhulák. Jinak lze na kresbě najít zprava mamku, sněhuláka, tatku a Elišku. Postavy mají opět smíšený profil, ozdobené krásnými detaily (knoflík, hvězdové oči, korunka,...). Dítě je zaujato sněhulákem natolik, že pouze jemu nakreslilo prsty. U matky lze již identifikovat i nohy (boty). Všimá si již i znaků pro pohlaví, matka má dlouhé vlasy a otec krátké. Všechny tyto obrázky vyjadřují nejspíše, že autorka vnímá svou rodinu jako harmonickou a velmi důležitou

Barbora:

Kresby vznikly ve věku dívky (4,5), (4,8), (4,10) let.

Obr.19

Obr.20

Obr.21

„Tohle je rodina panenek.“ Prohlásila Barbora když dokreslila – obr. 19. Kresbu začínala panenkou zprava. Postavy ještě nemají krk, ale už se objevují nohy i ruce. Hlava má vlasy (znázorněné jednou linkou), oči, ústa a tváře. V pozadí je dům panenek se dvěma a mnoha okny – pro dívku je zatím obtížně zobrazit okna v linii. Znaky na obrázku představují podpis autorky. Ukázka toho, jak vnímá znaky písmen a napodobuje je.

Na obr.20 je zachycena zleva máma, táta, autorka a kočka. Opět se dívka nejvíce věnovala kresbě první figury (ruce s prsty, ozdoba na šatech), další postavy postupně ztrácejí části těla. Kočka má pouze hlavu, ale tvář má charakteristické rysy. Nahoře je slunce a opět podpis dívky, písmena jsou již správná. Barbora kreslí levou rukou a i písmena klade zprava doleva.

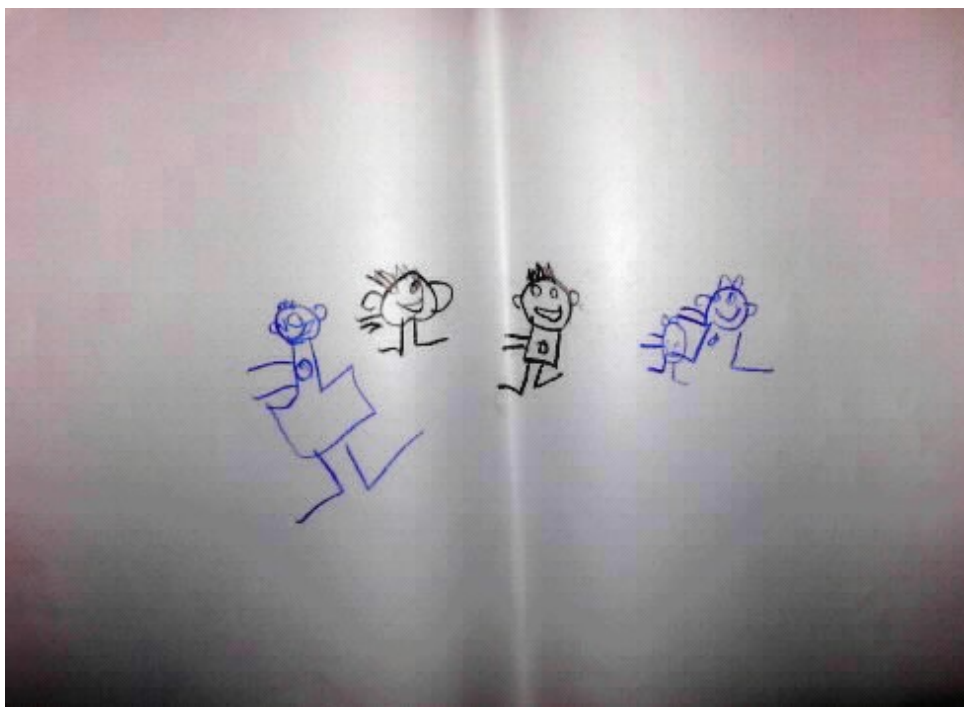
Třetí kresba obr. 21 už představuje rozšířenou rodinu. Dívka kreslila zleva „mamku“, „taťku“, babičku, sebe, druhou babičku, pak dokreslila mezi rodiče „středu“ a mezi sebe a babičku mořskou panu. Figury jsou plné krásných detailů, objevuje se už i pohlavní identifikace, máma má na šatech stejný znak jako v předcházející kresbě. Chybí stále nos, končetiny mají již naznačené prsty a chodidla, jsou stále „jednolinkové“. Nad postavami je nebe s mraky a slunce, vlevo dole se nachází opět podpis autorky. Dívka ještě nemá grafický vzhled svého jména správně zafixován. Kresby působí celkově vesele a hravě, přestože se

jedná o dívku z rozvedené rodiny. Dívka žije s matkou, ale je v častém kontaktu s otcem. Rozvod rodičů již zřejmě nepředstavuje pro Barboru velkou zátěž. Přesto se v kresbě objevují i náznaky, že dítě si přeje trochu jiný svět, zapojuje do své rodiny i pohádkové postavy

Ela:

Kresby vznikly ve věku dívky (4,5), (4,8), (4,10) let.

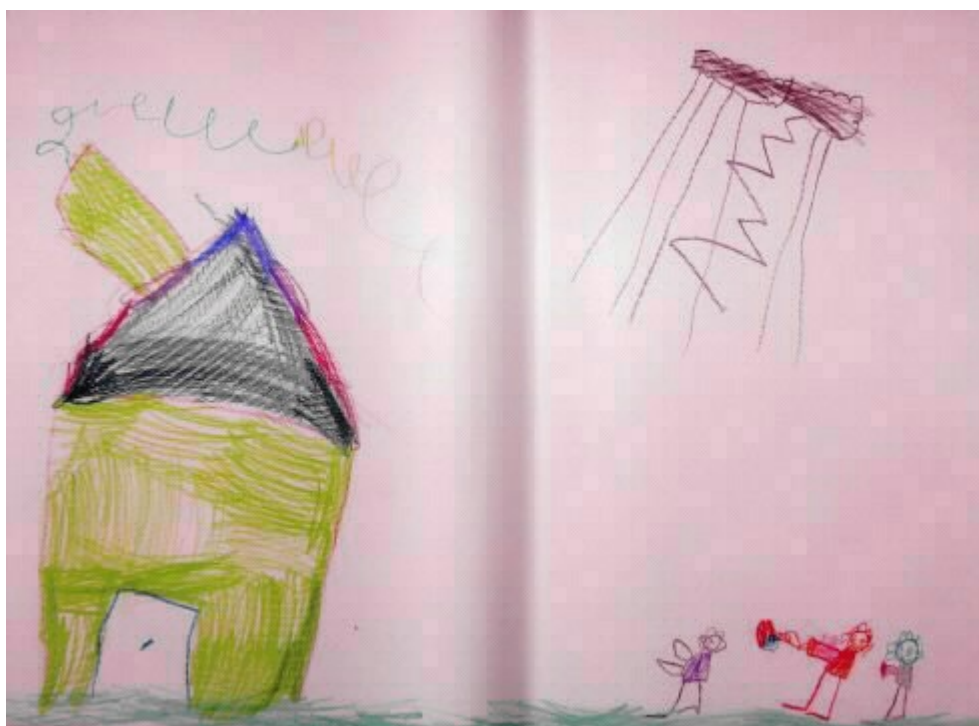
Obr.22

Obr.23

Obr.24

Ela svou rodinu začala kreslit uprostřed hnědou postavou táty, vpravo nakreslila modře sebe a malého bratra Aleška, potom nakreslila opět hnědě mámu a nakonec modře pana

„pošťáka“. Figury představují přechod od hlavonožců k paňákům. Je zde možné pozorovat smíšený profil a krásný detail. Hlava má ještě oči bez panenek, ale chybí pouze nos. Postavy jsou bezpohlavní. Ela se asi cítí být nejbližší svému malému bratřovi. Člověk v uniformě pro ni zřejmě představuje určitou autoritu.

Kresba obr.23, postavy jsou malé, krásný detail se přenesl na dům, ve kterém rodina bydlí. U dveří stojí táta a drží v rukou Aleška, vedle je maminka a Ela je k nim otočená, protože jde na procházku. Dívka svou kresbu doplnila barvitým vyprávěním, jak spolu byli všichni na procházce. Vpravo je objevuje náznak písma, podpis autorky.

U třetí kresby obr. 24 Ela opět zachytila rodinu, vracející se z procházky, protože je zastihla bouřka. Nejprve nakreslila sebe – fialová postava, pak tátu s bratrem v náručí a nakonec mámu. Na postavách je opět zřejmý smíšený profil, stále chybí nos, ale už se objevují náznaky prstů a chodidel a objem paží. Dívka je v kresbě velmi pečlivá. Dům má velmi podobný tvar jako na předchozím obrázku. Pro tuto dívku je obtížnější komunikace s okolím, rozhovor nad kresbou ji však pomohl k jasnějšímu vyjadřování.

Vali:

Kresby vznikly ve věku dívky (4,6), (4,10), (5,0) let

Obr.25

Obr.26

Obr.27

„Já nakreslím všechny, co u nás bydlí.“ Poznamenala Vali, při zadání kresby rodiny a zobrazila nejprve sestřenici Nelu (výše uvedena obr.10,11,12) – modrá postava, sebe - šedá

postava, tátu černě a vedle mámu růžově s hnědými vlasy, dále „zeleného“ dědu a „růžovou babičku“, nakonec králíka. O tom se zmínila, že sice takhle jejich králík nevypadá, ale že to nevadí. Figury jsou hlavonožci, tělo a končetiny zobrazené linkou. Je tu patrný rozdíl mezi zvířecí a lidskou postavou. Dívka má zřejmě velmi blízký vztah ke své vrstevnici Nele.

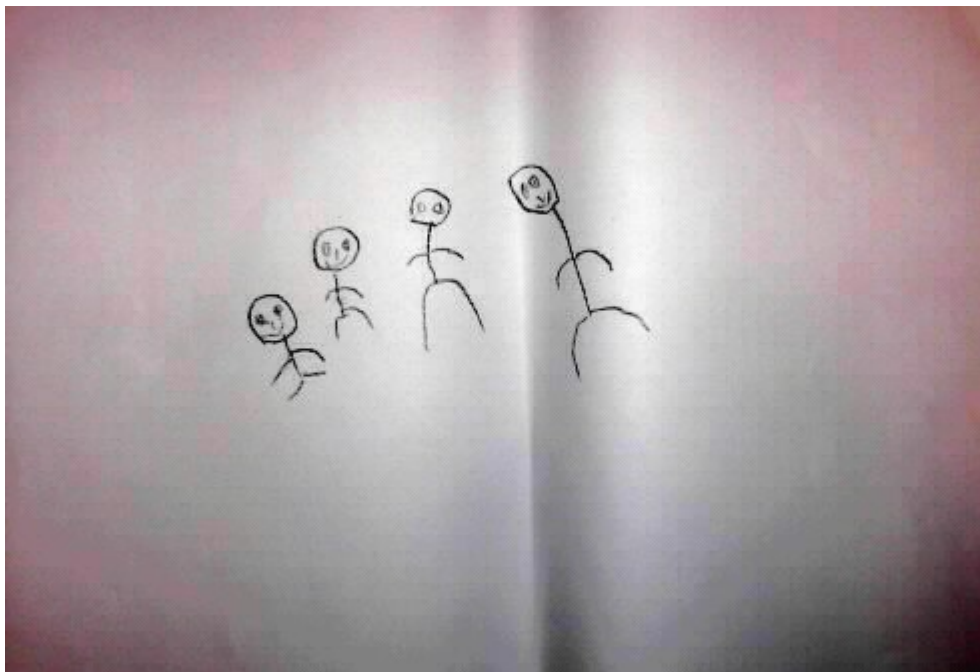
Na obr.26 jsou postavy podobně graficky znázorněné, jen nos se z čárky změnil na tečku a objevují se prsty. Opět začlenila do rodiny i králíka, o kterého se stará. Pořadí členů rodiny je následující: zleva táta, máma, Nela, autorka, Nely táta a Nely máma. Pohlaví osob rozlišila délkou vlasů. K té měla též komentář: „Moje máma má teď vlasy krátký. To jí udělala paní kadeřnice. Ale mně se tak nelíbí, já jí udělám vlasy dlouhý.“ Čímž vyjádřila konfrontaci přání a reality. To se možná objevilo i v zahrnutí Neliných rodičů do rodiny. Kresba vznikala právě ve fázi, kdy Nela odcházela s matkou k novému příteli. Zajímavá je i barevnost postavy matky, která zřejmě označuje velkou citovost.

Třetí kresba vznikla právě v den pátých narozenin dívky, což bylo pro dívku významné a v rozhovoru projevila domněnku, že teď už konečně bude velká. Přesto chtěla kreslit, ale měla jsem dojem, že více povídat o sobě a rodině. Obr.27 zleva představuje mámu, Nelu, autorku, babičku, tátu a dědu. Což jsou osoby z prvního obrázku. Ve vývoji kresby zde k výraznému posunu zatím nedošlo, pouze si dívka začala uvědomovat (znázorňovat), že musíme po něčem chodit. Je ale také možné, že trávou poukázala na jistou pevnost a neměnnost. Asi poznala, že když jí sestřenice odešla z domu, nepřestala být součástí jejího života. To lze usuzovat také tím, že nyní postavu Nely pojala stejnou barvou jako v předchozím obrázku matku.

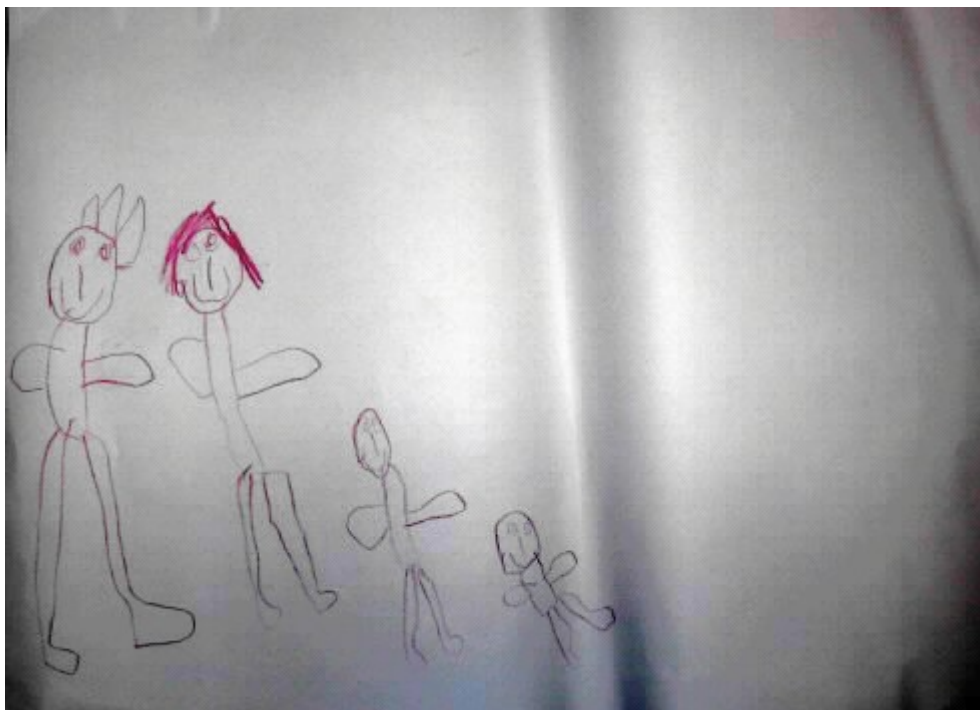
Petr:

Kresby vznikly ve věku chlapce (4,8), (4,10) a (5,1) let.

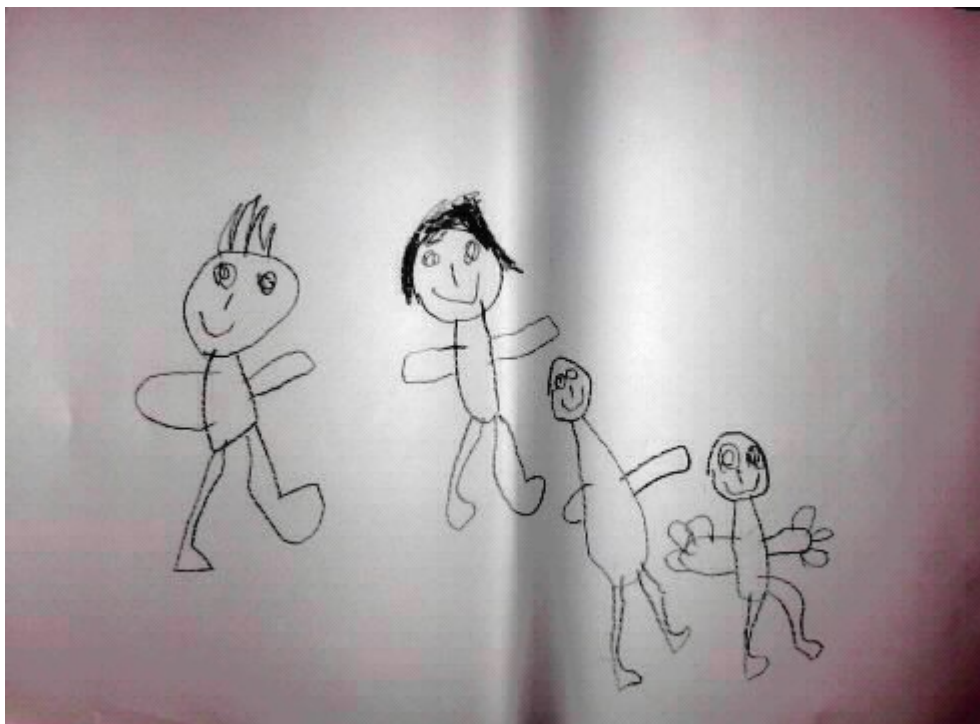
Obr.28

Obr.29

Obr.30

Rodina na obr. 28 představuje autora, bratra Toma, „mamku“, „taťku“ (zleva, kresba i v tomto pořadí). Chlapec zobrazil postavy s kruhovou hlavou a nitkovým tělem, krkem i končetinami. Figury nemají určené pohlaví a vzájemný vztah je naznačen pouze výčtem. Chlapec je spíše zaměřený na jiné činnosti, zejména pohybové a konstruktivní, ale nejeví ani nechuť věnovat se jemné motorice, proto je nejspíš otázkou času, kdy se „rozkreslí“.

Kresba obr.29 je směřována na levou stranu papíru, mohlo by to ukazovat na introverzi. Ale zřejmě pouze v situaci, kdy Petr obrázek vytvořil. Byl po delší nemoci opět v mateřské škole a domnívám se, že zadáním kresby rodiny mu vyplavaly pocity stesku napovrch. Kreslit začal zleva tátou, mámou, bratrem a pak zobrazil sebou. Postavy mají správné proporce. Je naznačen objem a objevily se i vlasy na hlavách rodičů a chodidla. U sebe a bratra je zřejmě nepovažuje za důležité, protože jsou velmi krátce ostříhání.

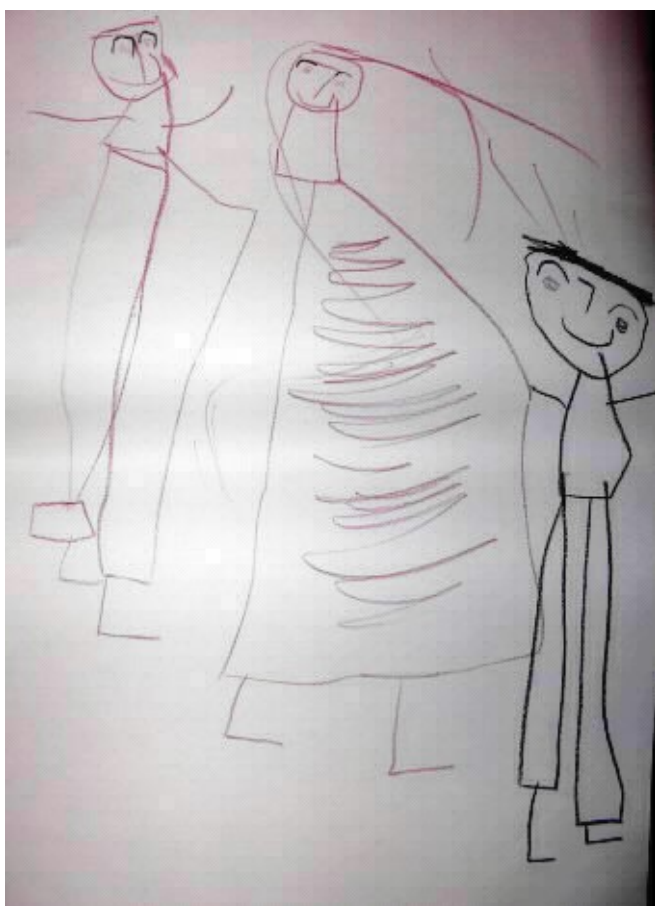
Velmi podobná kresba té předešlé na obr.30. Rozdílné je však rozvržení všech členů rodiny po papíře, objevily se panenky v očích a prsty na ruce. Petr opět nakreslil prvního otce a sebe nejbližší bratrovi, což může napovídat o otcově autoritě a bratrově blízkosti.

Michaela:

Kresby vznikly ve věku dívky (4,9), (4,11) a (5,1) let.

Obr.31

Obr.32

Obr.33

Obr. 31 vznikl ve fázi, kdy dívka kreslí postavy s tělem, bez krku, s vystupujícíma, nitkovými rukama a s oblečením naznačujícím objem končetin, ukončeným nitkovým „L“- chodidly. Figury mají již znaky pro mužské i ženské pohlaví. Michaela nakreslila nejprve uprostřed mámu, po té vlevo otce a zcela vpravo staršího bratra Martina. Když jsem se po kresbě zeptala, jestli to je celá rodina, odpověděla ano. Jelikož vím, že tato rodina drží velmi při sobě, nepřikládala jsem tomuto znaku, že dívka opomněla zobrazit sebe, zvláštní význam.

Další kresba obr.32 se moc od předchozí kresby neliší. Dívka tentokrát zobrazila i sebe. Nejprve nakreslila mámu (postava s dlouhými blondatými vlasy), od ní nalevo sebe, pak napravo od matky tátu a nakonec bratra Martina. Je zde viditelné rozdělení rodičovské a dětské role. Zvýrazněné také velkou podobností postav dětí (postrádají ruce).

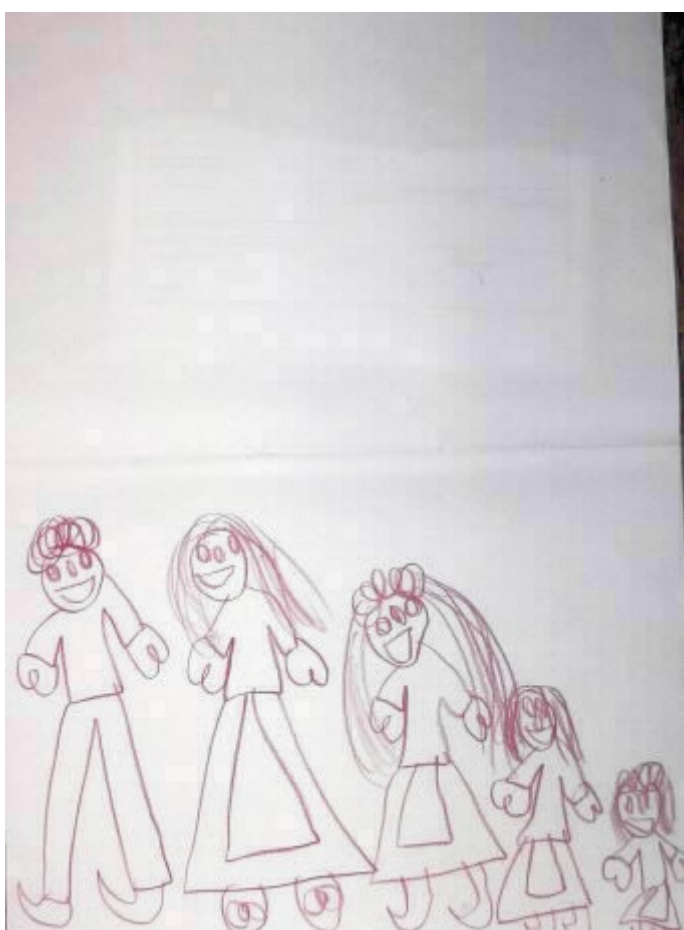
Dívka i v třetí kresbě- obr. 33 zaplnila postavami celou plochu. Z čehož lze usuzovat, že rodinu vnímá jako velmi důležitou. I zde je mimo jiné jasně vidět proporce dospělého člověka, jak je vnímá a kreslí předškolní dítě, (poměr nohou k ostatnímu tělu). Michaela zvolila toto pořadí kresby: zleva matka, otec, autorka a bratr. Na ruku u rodičů se už objevují prsty a dětské postavy již „dostaly“ ruce.

10.3 Rozbor kresby u dětí ve věku 5 - 7 let

Karolína:

Kresby vznikly ve věku dívky (5,2), (5,6), (5,8) let.

Obr.34

Obr. 35

Obr.36

Dívka při pohledu na formát A3 při zadání vypadala nejistě. Když jsem se jí zeptala, v čem je problém, požádala mne o menší papír. Vím, že je Karolína zvyklá kreslit i tento formát, (při výtvarné činnosti v MŠ a na výtvarném kroužku), vyhověla jsem jí a papír zmenšila na polovinu. Jako prvního nakreslila vlevo tátu, pak mámu, starší sestru, sebe a pak mladší sestru, obr. 34. Postavy jsou seřazené podle velikosti a věku. Chybí jim krk, končetiny mají naznačený objem a ruce prsty. Je možné určit pohlaví. Na kresbě jsou znaky automatismu (boty, prsty, sukně,...). Dívka se jeví spíše jako introvertní, možná proto volila menší plochu.

Kresba obr.35 znázorňuje rodinu na trávě pod modrým nebem a nad autorkou svítí slunce. Postavy zleva jsou: máma, táta, starší sestra, Karolína, mladší sestra. Figury mají stejné prvky jako předchozí kresba. Ale objevuje se již smysl pro jiný krásný detail (sukně). Dívka také správně zaznamenala odlišnou barvu svých vlasů.

I třetí kresba – obr. 36 má velmi podobné znaky. Navíc se objevuje větší počet prstů. Celá rodina je umístěna těsně vedle sebe na levou polovinu papíru. Je možné, že opakovaně naznačila autorka introverzi rodiny, její intimitu a pevné spojení.

Anna

Kresby vznikly ve věku dívky (5,3), (5,7), (5,9) let.

Obr.37

Obr.38

Obr.39

Postavy na obr.37 byly nakresleny v tomto pořadí: máma (hnědý oblek), nalevo od ní táta, od matky napravo starší bratr Lukáš, a více vpravo nejstarší sestra. Figury nesou znaky smíšeného profilu a automatismu, také se objevují chodidla a nejméně čtyři prsty, zvýrazněný

krk a rozeznatelné pohlaví (náušnice, dlouhé vlasy). Dívka velmi ochotně hovořila o své rodině, o zvířatech, která pěstují a také se vyptávala na mojí rodinu. Velmi komunikativní, až ve mne vyvolávala pocit, že je zvyklá spíše na společnost dospělých. Je možné, že sebe nenakreslila i z důvodu velkého věkového odstupu od ostatních sourozenců nebo to mohl zapříčinit její dlouhodobí pobyt v nemocnici s vážnou nemocí, o tom však nejspíš z jednoho obrázku nelze usuzovat.

Na obr.38 zobrazila zleva nejprve tátu, sebe, mámu, sestru a bratra. Vývojově se kresba neliší od předcházející, pouze zmizela barevnost. Je možné, že právě volba šedé barvy ukazuje na její momentální rozplození. Také bych se ráda pozastavila nad obličejem bratra, zcela vpravo. Má trochu odlišné rysy než ostatní členové rodiny. Bratr má Dawnův syndrom, je možné, že „jinakost“ naznačila takto.

I na třetí kresbě obr. 39 jsou podobné znaky. K posunu došlo v zobrazení dlaní a lze pozorovat jakousi lehkost kresby. Anna zobrazila zleva nejprve sebe, potom bratra, tátu, mámu a nakonec sestru. Opět nakreslila do své blízkosti bratra, je možné, že i v životě jsou si blízcí.

Sofie:

Kresby vznikly ve věku dívky (5,4), (5,8), (6,0) let.

Obr.40

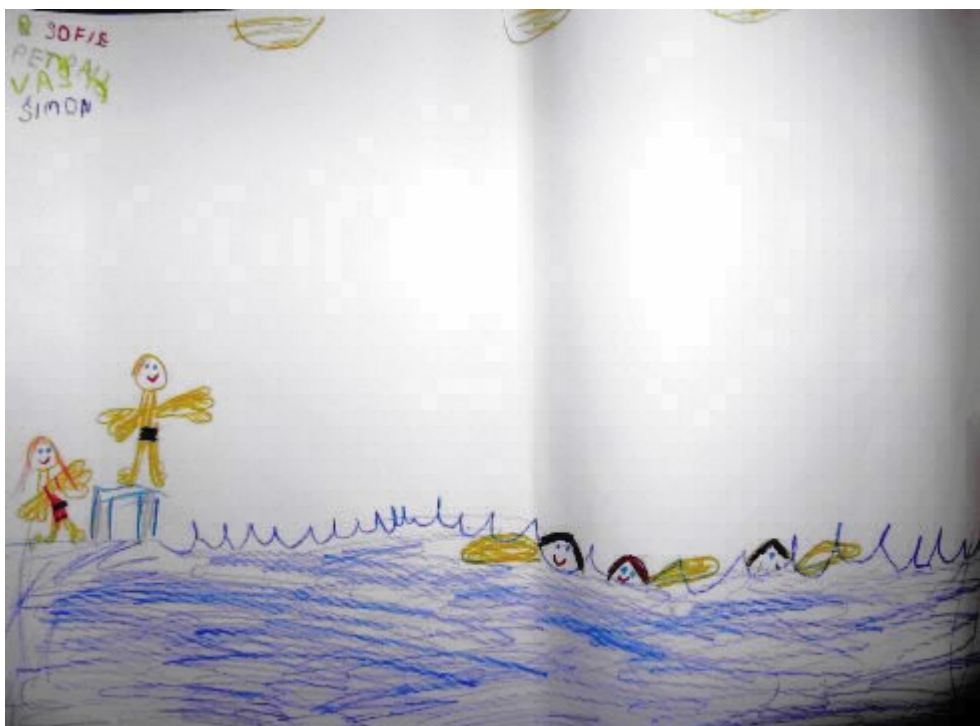

Obr.41

Obr.42

Obr.40 je plný postav: členů rodiny, robotů, zvířat a hraček. Jako první byl nakreslen „taťka“ (postava červenozelená), „moje máma Petra“ (postava s dlouhým černým copem

a červenou mašlí), bratr Šimon (červená postava nalevo od otce), autorka (postava s červeným copem a barevnými šaty), po té byli zobrazeni: „Šimonův robot Kuba“, další jeho modrý robot a jeden Sofiin, další červenou postavou má být „taková jenom holka“ a „taková nějaká holka – sestřenice ze Safíry, ještě nevím, jak se budou jmenovat“, kocour Pacík a „ze školky k nám přišel skřítek“. Z četnosti postav a fantazie, lze usuzovat, že to samé dívka také prožívá. Obrázek je plný hlavonožců, paňáku s nitkovými končetinami i objemem a krkem. Dívka je zřejmě přechodové fázi od hlavonožců k paňákům. Dále je tu zřejmý smíšený profil a rozdělené pohlaví.

Na obr.41 je zachycená včerejší situace z autorčiny rodiny. Dívka nejprve nakreslila kočku vpravo, uprostřed s batohem a zeleným oblečením bratra, potom „křeslo“ (nepodařená postava, která se v něj změnila), tátu v červeném oblečení a s neoholenou tváří, mámu – („Máma zuří – je legrační, má nohu dozadu, jako baletka.“), kočka micinka od sousedů. Kresbu dále komentovala: „Táta pouští hrůzu, včera to tak bylo. Šimonovi nejde psát V. Je to děsně těžký písmeno a dlouhý asi takhle..“ (Ukazuje na pastelku.) Je zajímavé, že dívka nakreslila ruce s prsty pouze u matky. Je možné, že byla natolik zaujatá zobrazením včerejší situace a tak tuto část nepovažovala za důležitou k zobrazení. Je pravda, že i z rozhovoru jsem měla dojem, že se dívky včerejší zážitek dotkl a je pro ní kresba i rozhovor určitým prostředkem k dostání pocitů napovrch. Jak se dívka projevuje v kresbě i v jiných činnostech, je zřejmé, že je velmi citlivá a prožívá mnoho emocí.

Další kresebné vyprávění o návštěvě rodiny v bazéně svědčí obr. 42. Jako prvního nakreslila otce, (plave ve vodě úplně vlevo). Na skokanském můstku bratra Šimona, za ním sebe, ve vodě vlevo od otce plave matka a nějaký plavec. Nad tím vším svítí světla a vlevo nahoře autorka všechny podepsala, (asi vliv staršího bratra, který začal navštěvovat základní školu). Figury sice nemají nos, ale prsty zachytila dívka na ruku i na nohu, také barevnost vlasu odpovídá realitě. Na rozdíl od prvního obrázku, vyznívá tato kresba rozhodně více jako přepis reality.

Kamila:

Kresby vznikly ve věku dívky (5,4), (5,6) a (5,8) let.

Obr.43

Obr.44

Obr.45

Dívka nakreslila členy své rodiny v tomto rozmístění a pořadí: maminka (v modrých šatech vpravo), tatínek, držící maminku za ruku, starší sestra nalevo od domu, sebe (růžové šaty) a babičku obr. 43. Mezi rodiči a dětmi stojí jejich dům a mezi sestrami je bazén u domu. Všechny postavy stojí na zeleném trávníku a nahoře nad nimi svítí na nebi slunce (životnost prisouzená rukama a obličejem). Figury ženské mají tělo znázorněné šaty, mužské vyrůstají nohy přímo z hlavy. Ruce u všech též vyběhají z hlavy. Je zajímavé, že mezi rodiči a dětmi stojí dům. Jsem toho názoru, že může představovat určitou hranici mezi rolí dospělého a dětí. Dívka do své blízkosti nakreslila i babičku, zřejmě protože se právě vrátila z delší návštěvy na Slovensku, kde žijí prarodiče.

Druhá kresba obr.44 sice vznikla o dva měsíce později, ale je velmi podobná té předcházející. Změnily se však pozice a pořadí kresby. Autorka nejprve zobrazila sebe (zcela vpravo), vedle sebe sestru, vlevo od domu otce a ten opět drží za ruku matku. Některé detaily se přesně opakují např. bazén nalevo od domu, počet a rozmístění oken, nebe a slunce, komín. Je zde více pozorovatelné překrývání.

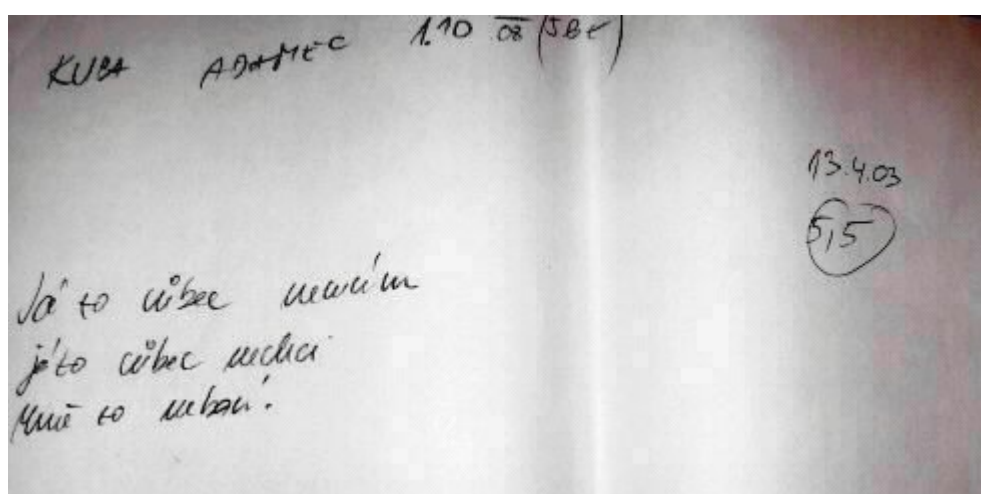
Když přiřadíme kresbu v pořadí třetí obr.45, už na první dojem působí poněkud mdle. Vytratila se veselost a opakující se detaily. Nově se objevil prvek deště a smutné a veselé květiny. Veselá, má prý ráda vodu, tak smutná ne. Dívka nakreslila sice rodinu u sebe, ale

vynechávala ruce, které dříve nechyběly. Pořadí postav je následující: vlevo od domu je sestra, autorka, matka a otec. Slunce prý zapadá a proto se mračí. Je možné, že kresba vznikla právě ve chvíli, kdy dívka neměla zrovna náladu kreslit nebo vyobrazení ovlivnil její současný zdravotní stav. Kamila byla právě nachlazená. Lze také připustit možnost, že se uvnitř rodiny něco odehrálo a dívka to ještě nějakým způsobem zpracovává.

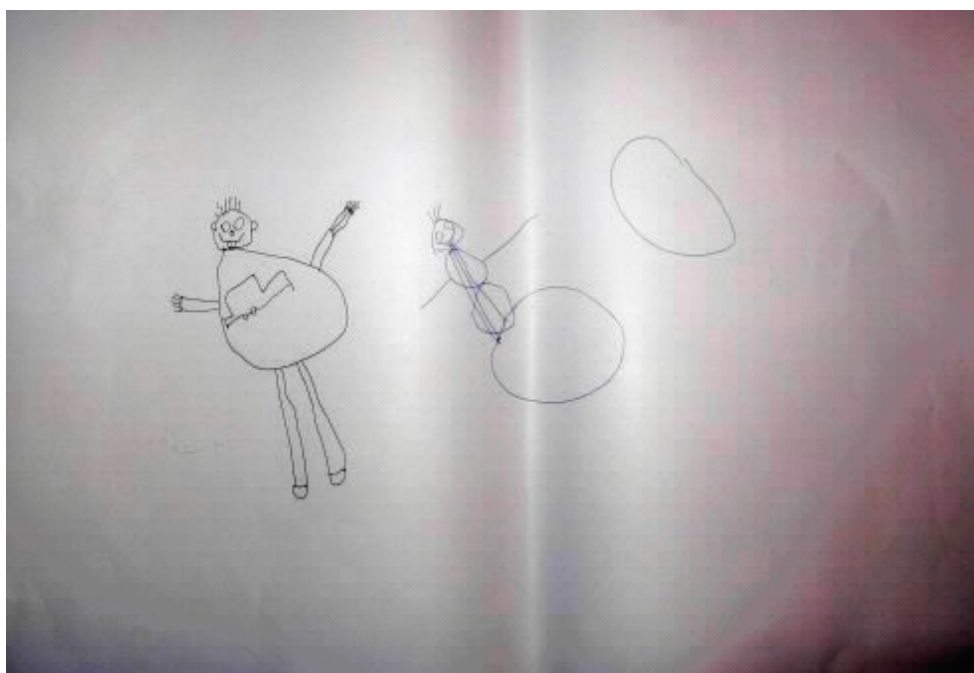
Jakub:

Kresby vznikly ve věku chlapce (5,5), (5,7) a (5,9) let.

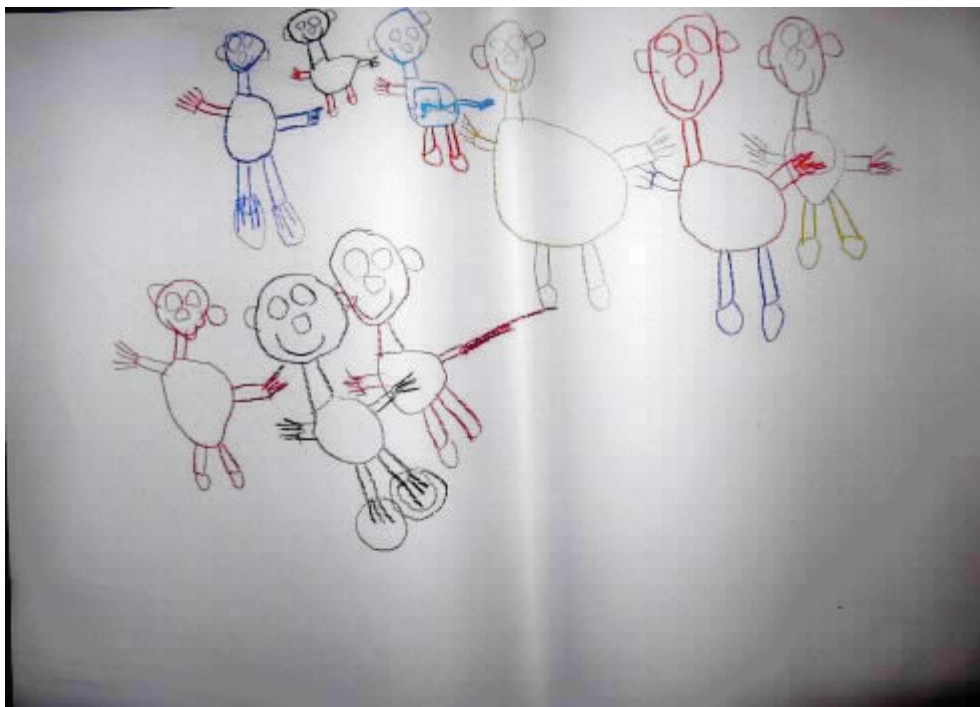
Obr.46

Obr.47

Obr.48

„Já to vůbec neumím! Já to vůbec nechci! Mně to nebaví!“ Takto se bránil kresbě rodiny Jakub. Jelikož situace v jeho rodině zřejmě nebyla pro něj lehká, odmítal kresbu ještě při dvou pokusech, kdy jsem mu kresbu rodiny pouze navrhla. Rodiče chlapce se právě rozváděli.

O dva měsíce později na kresbu přistoupil, ale za podmínky, že bude používat svoje propisovací tužky, které si přinesl z domu. To mu bylo pochopitelně dovoleno. Vznikla kresba Jakuba s autem a dědy Bohouše obr.47. „Děda Bohouš je sněhulák, protože mám rád zimu.“ Podal vysvětlení nad kresbou. Humorný mi přišel detail „děda sněhulák má kšandy“. Ptala jsem se chlapce, jestli jsem to správně poznala. Odpověděl, že ano a bylo na něm vidět, že je rád, když mne tím pobavil. Figuru autora ještě chybí krk a panenky v očích, jinak je pečlivě zobrazena i se správným počtem prstů. Také jsme zjistila, že Jakub toto nakreslil až na druhý pokus. Z druhé strany papíru již byla nakreslena jedna postava (i s nitkovým) krkem a nedodělaná druhá. Jelikož o chlapci vím, že mu často ve vykonávání nějaké činnosti brání jeho osobní vysoké požadavky a nejistota, je možné, že to byl důvod, začít novu kresbu. Lze také usuzovat, že zobrazil sebe a dědu právě proto, že v současnosti mu byl oporou.

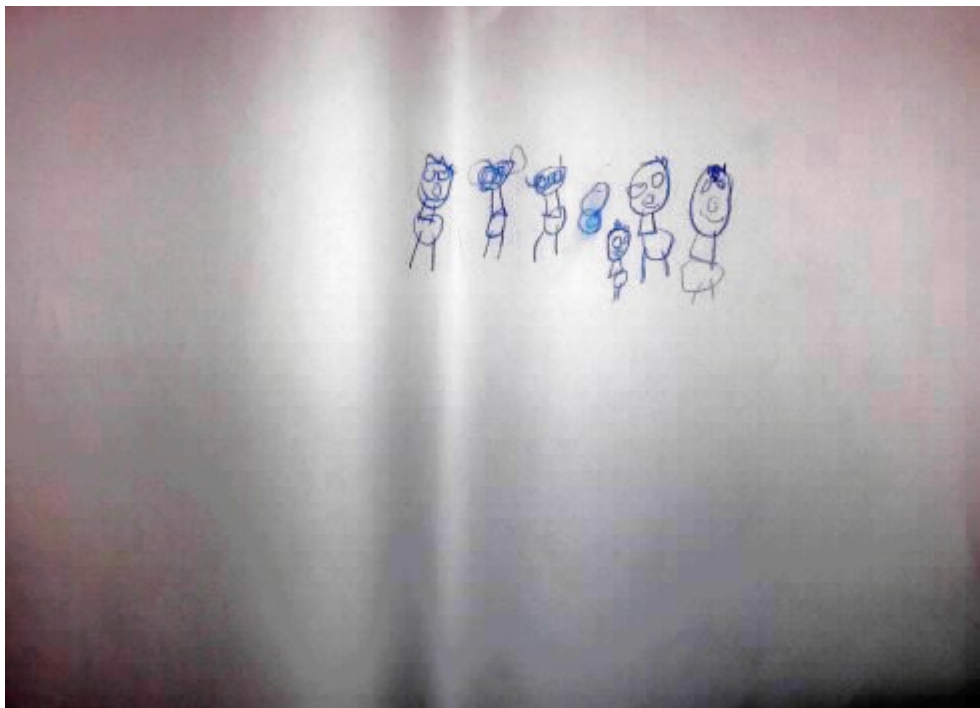
Na obr.48 zobrazil Jakub vlevo nahoře mámu, malou sestru Nelinku, sebe (opět s autem), dědu, otce, babičku, pod nimi zprava děda Bohouš, babička z Týnce a prababička. Kresby mají velkou barevnost a opět je na nich zřetelná pečlivost. Zaujal mne detail na nohou matky a

babičky. Jakub mi to vysvětlil tak, že mají nalakované nehty a nosí pantofle a tak jim nehty jsou vidět. Jinak nejsou postavy od sebe rozlišené, kromě velikosti a barevnosti. Nemají vlasy, asi je zatím autor nepovažuje za důležité. Autor nakreslil celou rodinu i s prarodiči. Rodiče se dohodli na střídavé péči a tak nejspíš neztratil kontakt s žádným členem rodiny. Také jsme si vzpomněla, že když jsme ve školce se zabývali tématem rodina a i kresbou, chlapec se svým kresebným výkonem chlubil matce, ale ta mu vyčetla, že vlastně zapomněl na ní a sestřičku. Jakub si toho už ani nebyl vědom. Proto je možné, že nyní nakreslil tak pečlivě opravdu všechny členy rodiny. Přesto je důležité, že chlapec už se nejspíše začal v rodinné situaci orientovat a i se o ní rozhovořil i v jiných příležitostech.

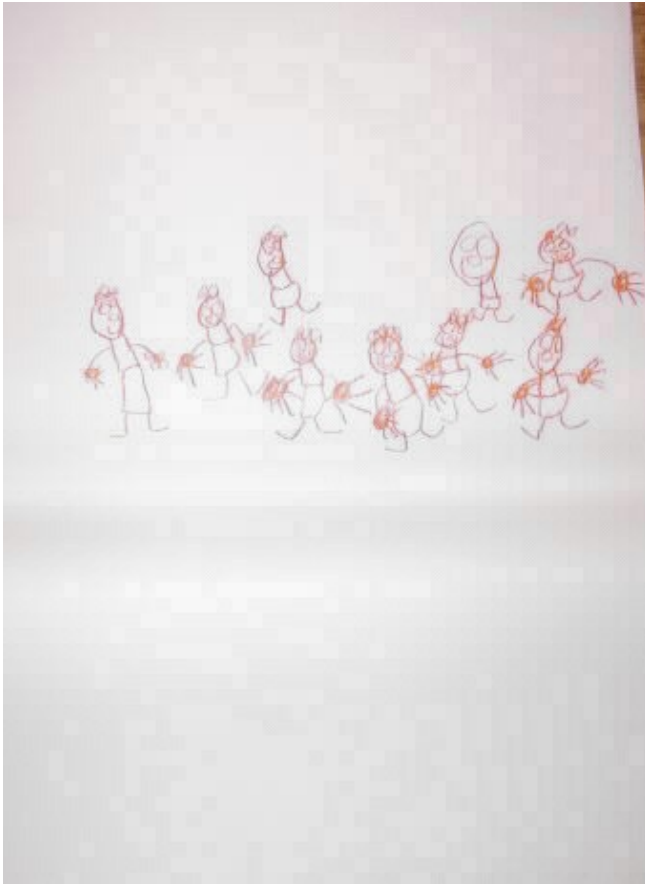
Karel:

Kresby vznikly ve věku chlapce (5,6), (5,9), (5,11) let.

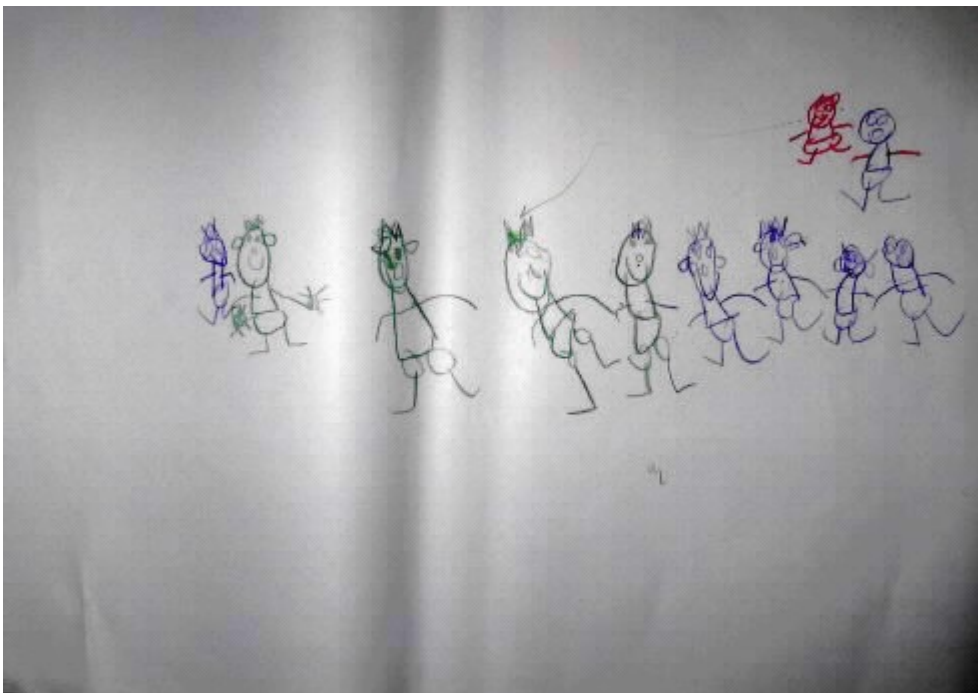
Obr.49

Obr.50

Obr.51

O tom, že chlapec rodinu vnímá velmi zeširoka, svědčí všechny tři obrázky, zejména druhá a třetí kresba. Pořadí a umístění postav na obr.49 je následující: zprava otec, matka, mladší sestra, babička, děda a „druhá babička“. Chybí autor, ale v rozhovoru na sebe nezapomíná, zřejmě je zaujatý tím, aby zobrazil všechny kolem sebe. Asi představuje nedokončenou osobu mezi sestrou a babičkou. Postavy jsou složeny z hlavy, krku a linkových noh, nemají ruce. Jedna s babiček má nakreslené brýle. Rodina je umístěna jako skupina, proto lze uvažovat, že členové jsou v úzkém kontaktu.

Obr.50 vznikl takto: zprava děda, bratranec, babička Ála, babička Ivanka, máma, táta, nad nimi zprava strýc a sestra a chlapec. Sestru a sebe Karel dokreslil, až po výčtu a pojmenování ostatních osob. Což též asi vysvětluje, proč tyto dvě postavy postrádají horní končetiny s dlaněmi a prsty. Tuto rodinu představuje devět členů. Ta je opět umístěna zejména v horní polovině papíru jako u kresby první.

Úctyhodný počet členů rodiny zobrazil chlapec na obr.51, je jich celkem jedenáct. Autor kreslí sebe jako prvního (zelená postava nejvíce vlevo), otce, matku, tetu Vendulu, tetu Markétu („To je kamarádka, ne opravdová teta.“), strýce Zdeňka, babičku Álu, babičku Ivanku, pak nalevo od sebe sestru a vpravo nahoře dědu a od něj nalevo bratrance. Karel zobrazil dlaně a prsty pouze sobě, možná protože si byl vědom, že chce ještě nakreslit spoustu jiných osob a tak už je nepokládal za významné. To samé se mohlo přenést i na uši, u někoho je lze najít, u někoho chybí. U otce, matky a tety naznačil ještě objem nohou. Figury stále nemají rozdíly pro určení pohlaví.

Richard:

Kresby vznikly ve věku chlapce (5,7), (5,9), (5,11) let.

Obr.52

Obr.53

Obr.54

Chlapec má diagnostikován ADHD, což se projevilo i v kresbě rodiny. Při kresbě vyžadoval moji přítomnost a tak jsem mohla sledovat průběh kresby. Na obr. 52 zobrazil auta a složitou síť silnic. Jede prý celá rodina na dovolenou obytným autem. Na otázku: „Kdo je kdo?“ odpověděl, že sedí v autě a proto nejsou vidět. „A kdo tam sedí?“ „No přece, babička, mamka, já a ségra a teta Martina. Táta tam není, je v práci.“ Dále vysvětlil, že v každém okně je televize, aby se mohli všichni dívat. Z kresby a rozhovoru je cítit poněkud úzkost a pocit osamění. Ve školce se projevuje často agresivně a velmi tvrdohlavě. Je však vděčný za každý individuální přístup a s jednou osobou velmi komunikuje a vyžaduje i fyzický kontakt.

O dva měsíce později zobrazil rodinu na obr. 53. Jako první nakreslil veliké auto dole, označil i název značky, jako druhé bylo auto uprostřed („To auto právě vjíždí do tunelu.“). Potom několika čarami naznačil „bouračku“ a přikreslil třetí auto vpravo nahoře, které vzápětí bylo prostříleno. Průběh kresby je velmi dynamický, objevuje se bouchání pastelkou na třetí auto, chlapec používá mnoho citoslovcí. Nakonec vše přechází se slovy, že všechno hoří. Když se optám, na rodinu, otočí papír a kreslí dvě auta, nejprve závodní a pak hasičské. Kresba je sice nedokončená, ale bez překreslování a působí poklidně. Z toho lze usuzovat, že kresba je pro autora jistou formou vybití agrese a možnosti realizace. (Kreslí velmi pěkně,

nápaditě a i tak hovoří, což svědčí o jeho inteligenci.

Poslední obr.54 vznikl velmi obdobně jako předcházející kresba. Úvod kresby opět komentoval slovy: „Já rodinu neumím.“ Richard kreslí, ale více je zaujatý příběhem, který vypráví. Hlavní postavou příběhu a kresby je autobus, ten vybuchne (i pastelky lítají). Nakonec začne všechno hořet a kouřit. Když dokončí kresbu, prohlásí: „Chtěl bych kreslit ještě jeden papír.“ Pokusím-li se zamyslet nad tím, že ani na tomto obrázku nejsou členové rodiny a nad projevy chlapce během pobytu v MŠ, je tu náznak toho, že rodiče dítěti velmi chybí. Oba jsou zaneprázdnění podnikatelé, ale naštěstí jejich roli zastoupila babička. U tohoto chlapce jsem si všimla, že kresba je opravdu pro něj vhodným terapeutickým prostředkem.

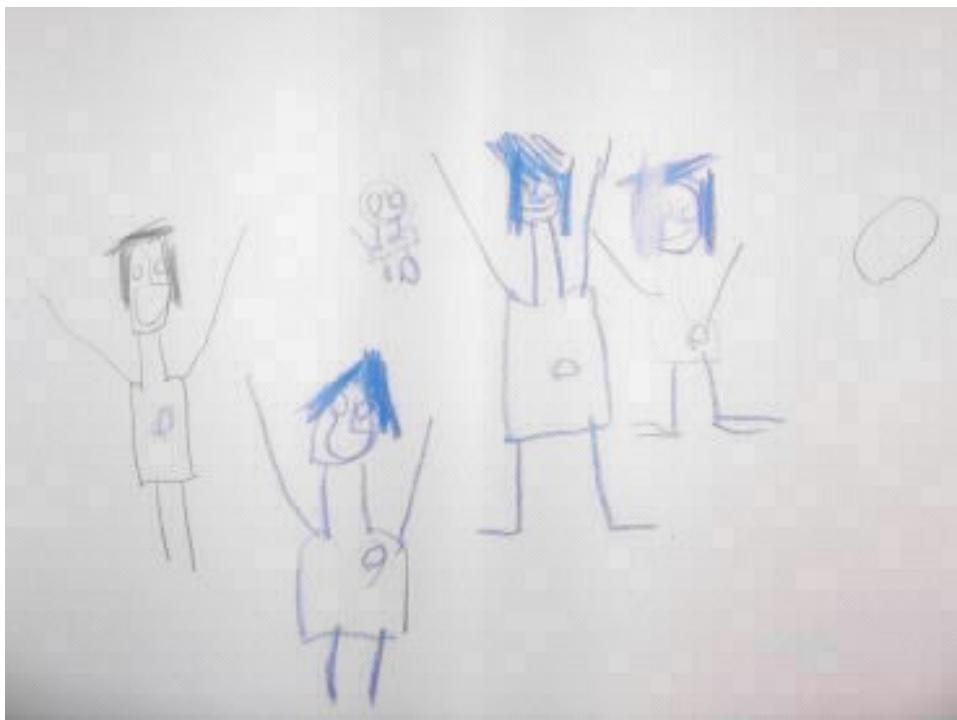
Daniel:

Kresby vznikly ve věku chlapce (5,9), (6,1) a (6,3) let.

Obr.55

Obr.56

Obr.57

Na obr. 55 nakreslil Daniel zprava tátu, sebe, starší sestru a mámu. Figury mají naznačený krk a ruce vycházejí z ramen. U autora je zdůrazněný pupík. Autorita otce je naznačena jeho velikostí a asi i dlouhým krkem, (je to hlava rodiny). Matka v této době čeká třetí dítě, na kresbě se to neprojevílo. Rodičovská a dětská role je určena barevností postav. Rodina, jako i v mnoha jiných kresbách, stojí na trávě a nad ní je modré nebe se sluncem.

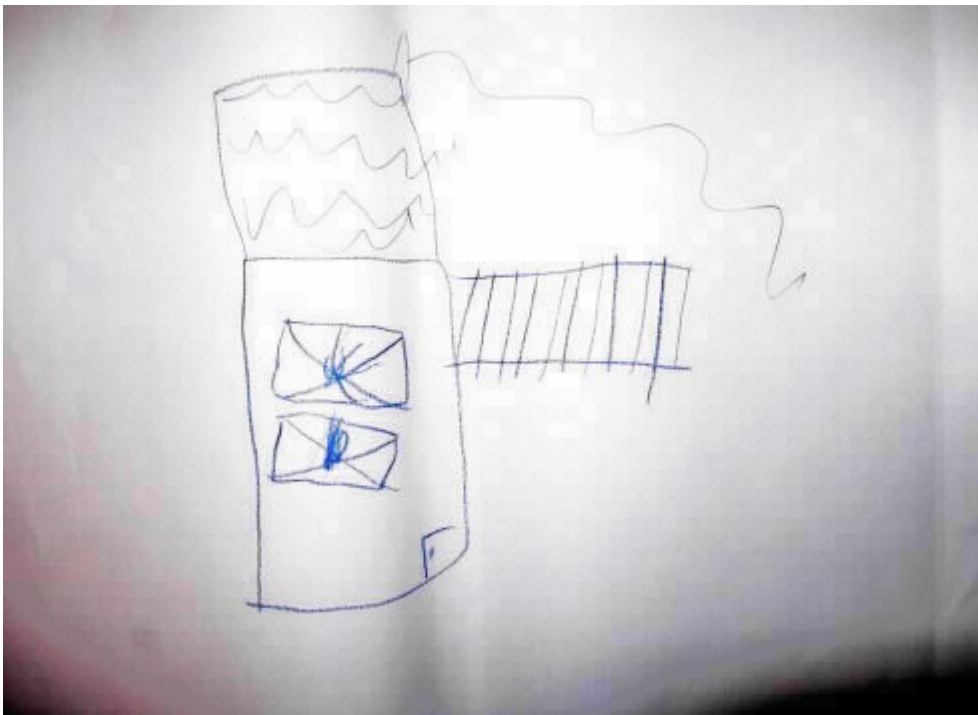
Obr. 56 představuje vpravo autora, nalevo od něj otce, nově narozenou sestru, mámu a nejnižší starší sestru. Detail pupíku se přenesl na všechny členy, u sebe a otce a miminka autor nakreslil chodidla. Role matky je zdůrazněna změnou barvy. Je zajímavé, že Daniel gumuje u svého obličejí a možná nejistota se objevuje i v tom, že nejdříve se snaží nakreslit matku vedle sebe, ale pak ji zobrazí jinde. Z rozmístění lze usuzovat na soudružnost rodiny.

Rodinu držící se za ruce nakreslil na obr.57. Nyní zobrazuje zprava otce, matku, starší sestru, sebe a malou sestru. Seřadil členy podle stáří a velikosti. Naznačil už objem tím, že postavy vybarvil. Opět se objevuje znak života – pupík. Kříž v pozadí prý naznačuje, prostor za rodinou. Znak držících se rukou ve mně evokuje myšlenku, že nově příchozího člena chlapec vnímá jako stmelující prvek pro rodinu.

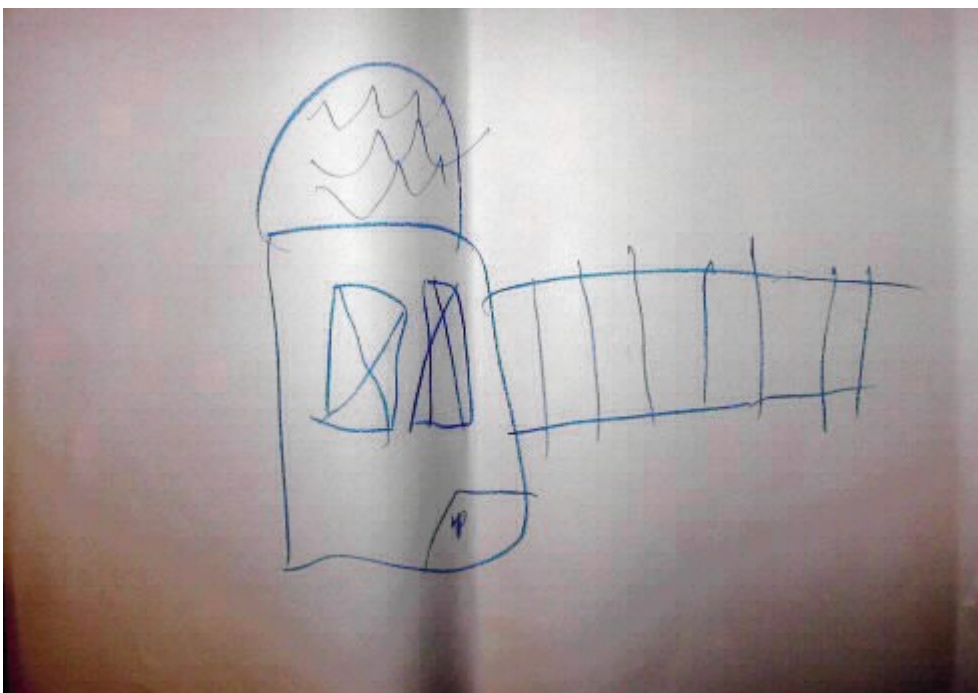
Kuba:

Kresby vznikly ve věku chlapce (6,4), (6,6) a (6,8) let.

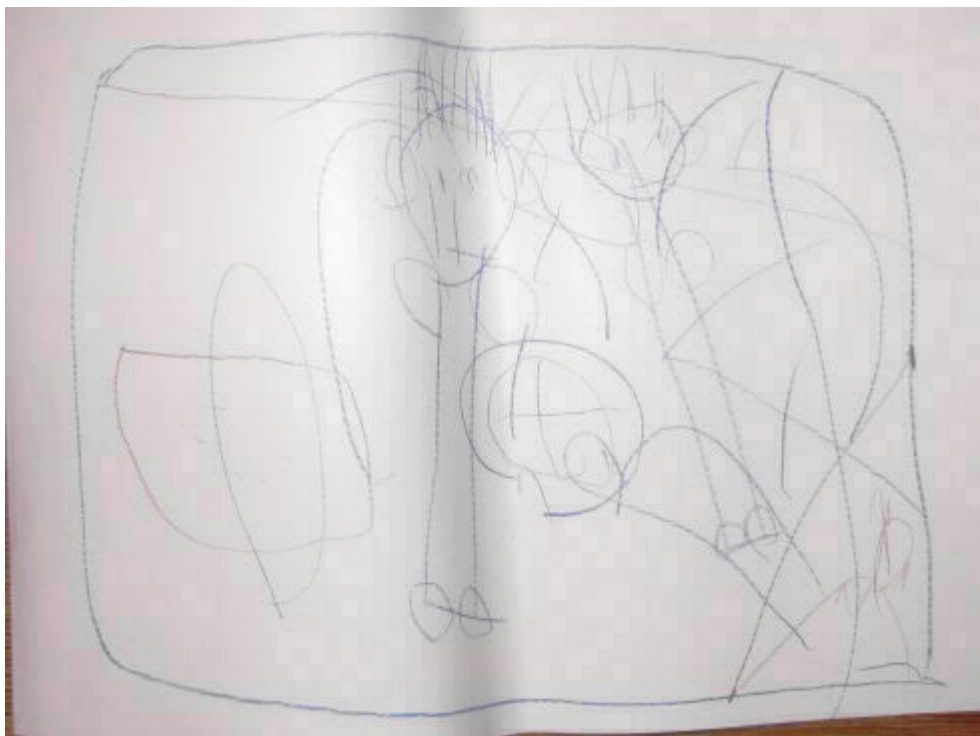
Obr.58

Obr.59

Obr.60

Autorem následujících kreseb je chlapec s ADHD, prvky autismu a opožděným vývojem řeči, v mateřské škole má svou osobní asistentku. První kresba – obr. 58 a druhá obr.59 se od sebe skoro neliší. Pouze v jemném rozdílu, že střecha u první kresby má půlkruhový tvar a u té následující je čtvercová a v pravém horní rohu je malý kouřící komín. Chlapec kresbu komentoval, že to jejich dům a plot.

Na třetí kresbě obr.60 se objevily postavy. Kuba tu uprostřed označil jako kluka a od ní vpravo je princezna. Další obrazce pojmenovává jako obdélníky, kola a vpravo dole je voda. Toto byla jedna z mála kreseb, která obsahovala lidské figury od autora vůbec. Figury se skládají s kruhové hlavy s očima, ušima, ústy i nosem a vlasy, obdélníkovým tělem a kruhovými končetinami. Zajímavé bylo, že chlapec se domáhal kresbě rodiny i několikrát později. Zřejmě ho to bavilo a zaujalo. Je také možné, že to bylo projevem jeho oblíbenosti ve stereotypu.

10.4 Shrnutí vyhodnocení kreseb

Rozborem kreseb jsem zjistila, že u dětí ve věku 3 - 4 let se na obrázcích objevovaly spíše první grafické typy než zobrazená situace v rodině. Některé děti jsou již schopné kreslit postavu. Jako rodinu kreslí své rodiče, sourozence spíše opomíjením. V kresbě rodiny se v této skupině ukázalo spíše celkové vnímání rodiny dítětem, zejména vztah k rodičům.

U druhé skupiny dětí ve věku 5 - 7 let se již v kresbě objevily postavy a některé i s pohlavní identifikací. Rodinu však představoval spíše výčet osob bez vzájemného vztahu. Velmi častým jevem byl automatismus. Kresbou rodiny se dalo odhalit, kdo představuje pro dítě v rodině největší autoritu a rozdělení rolí.

U třetí skupiny dětí ve věku 5 - 7 let se v kresbě objevily i konkrétní situace v rodině. Kresby obsahovaly více detailů a kresebného vyprávění. Na obrázcích již byly někde naznačeny vztahy mezi členy rodiny.

Ve všech skupinách bylo možné odhalit pomocí kresby rodiny, zda dítě vnímá závažný problém v rodinném prostředí. Dítě kresbu buď odmítalo nebo kreslilo rodinu vysněnou. Menší konkrétní konflikty v rodině se v kresbě spíše neodrazily. Kresba rodiny tedy v možnostech využití pedagogem v mateřské škole mohou naznačit závažnější problém v rodině.

11. Vyhodnocení výzkumné činnosti

Pomocí metody kresby rodiny a rozhovoru nad kresbou jsem vyhodnotila výzkumné otázky následovně:

Otázka č. 1 - *Budou děti kreslit při bližším zadání kresby rodiny svou vlastní rodinu a jaké členy do ní zahrnují?*

Přestože děti dostaly při zadávání kresby pokyn pouze, aby nakreslily rodinu, bez nějaké podrobnější identifikace, ve většině případech zobrazovaly svoji vlastní rodinu. Což odpovídá i egocentrickému pohledu na svět. Pokud děti nevyobrazily svou rodinu, v případě této studie to bylo ovlivněno dvěma důvody. Za prvé, když se uvnitř rodiny řešil nějaký závažnější konflikt (viz. dítě jménem Nela obr. 10-12, Jakub obr. 46-48). V pozorované skupině to byl rozvod rodičů. V druhém případě se zřejmě projevovala individuální vývojová porucha (ADHD u Richarda obr. 52-53 a Kuby obr. 58-60).

Děti většinou kreslily tzv. nukleární rodinu (rodiče a děti), pokud zobrazily osoby širší rodiny častěji se objevovaly prarodiče a v některých případech strýcové a tety (viz. dítě jménem Eliška obr. 16, Kamila obr. 43 a Karel obr. 49-51). V kresbě rodiny se občas objevila i osoba nepřibuzná, často se s rodinou stýkající nebo ta, co upoutala pozornost dítěte (listonoš, sněhulák, robot,...) (U dětí se jménem Ela obr. 22, Sofie obr. 40, Eliška obr. 16, Jakub obr. 47) Když se děti staraly o zvířecí kamarády (králík, pes), také je počítaly do rodiny (Vali obr. 25-26, Eliška obr. 16).

Otázka č. 2 - *Jakou osobou nejčastěji začínají děti v předškolním věku kreslit rodinu?*

Děti začaly v této studii svou kresbu ve 12 případech otcem, v 10 matkou, v 7 samy sebou a ve 4 jinou osobou (prarodič). Pouze v jednom případě začínala kresba sourozencem. (Sofie obr. 41) Z toho lze usuzovat, že děti nejčastěji začínají kresbu rodiny rodičem a o něco méně samy sebou.

Otázka č. 3 - *Jakým způsobem se projeví v kresbě rodiny významné rodinné okamžiky jako jsou například narození sourozence, rozvod?*

Jak už jsem v odpovědi na otázku č. 1 nastínila, když dítě vnímá negativní závažný problém v rodině (rozvod rodičů), je častým projevem nechuť, odmítání kreslit rodinu (Nela, Jakub obr. 46.). Dítě také často kreslí "nějakou rodinu" nebo rodinu vysněnou (panenek - Barbora

obr. 19, Nela obr. 12) . V kresbě se také projevilo, jak se dítě s touto situací vyrovnává.

V případě těhotenství, se ve sledované skupině v kresbě nezobrazilo, pouze v rozhovoru s dítětem nad kresbou. Příchod sourozence na svět dítě v případě staršího předškoláka nakreslilo(Daniel obr. 56,57), v případě dítěte do čtyř let ne(Filip obr.8-9). Protože se tento jev vyskytl pouze dvakrát, nelze z něj udělat nějaký obecnější závěr.

Dítě v předškolní věku rodinné klima vnímá velmi citlivě a je ve většině případech schopné významnou situaci dát najevo kresbou rodiny případně jejím odmítnutím.

Otázka č. 4 - *Jakým způsobem se v kresbě a rozhovoru projeví individuální a věkové zvláštnosti dítěte?*

V kresbě se často odrazila nálada dítěte při kresbě, zdravotní stav(Anna obr. 38 , Kamila obr. 45) a v některých případech byla pozorovatelná introverze (Karolína obr. 34,36) či extroverze (Michaela obr.31-33). Nálada se projevovala zejména barevností a celkovým nábojem obrázku. Pokud se dítě necítilo zdravotně nejlépe, kresba obsahovala spíše studené barvy a neobjevovalo se na ní mnoho detailů nebo byly opomíjeny vzhledem k předchozím kresbám(Kamila obr. 45). Mezi další pozorovatelné individuální zvláštnosti je možné počítat syndrom ADHD, který se projevil dynamikou v kresbě, bohatým dějem (Richard obr. 52-54), vyžadováním opakování kresby, opožděným kresebným vývojem ...(Kuba obr. 58-60)

U dětí ve věku 3 - 4 roky kresby obsahovaly vlnatky, sluníčka, kolečka, hlavonožce. Postava se objevovala až kolem 4. roku(Filip obr. 8-9, Nela obr.10-12). V kresbě byla pozorovatelná radost z výtvarné hry spojené se zanecháváním stopy, experimentaci se směry a barevností (Valerie obr. 1-3, Elizabeth obr.4-6). Je také zřetelné postupné uvolňování zápěstního kloubu. Vývoj kresby obsahuje mimo charakteristické rysy individuální rozdílné prvky a to zejména v počátcích jsou jasné rozdíly, kdy se odráží prostředí, přání a temperament dítěte. Kresba je spíše záležitostí hry než přepis představ, či reality. Ani v rozhovoru dítě není moc sdílné. Avšak už v tomto věku dítě může kresbou a rozhovorem o poukázat na případné konflikty, které v rodině vnímá.

Pro děti ve věku 4 - 5 let byla charakteristická velká emočnost kreseb. Děti také často o pocitech nad kresbou mluví. Často při kresbě zmiňují i svá přání, velmi barvitě vypráví o rodině, o jednotlivých osobách a vztazích k nim. Z vývojového hlediska se už objevuje u postav tělo, detaily a naznačení objemu končetin. Častým znakem kresby rodiny je i zobrazení domu (Ela obr. 23-24, Eliška obr. 16), ve kterém rodina bydlí a zobrazení zvířecího člena rodiny (Vali obr. 25-26 , Eliška obr. 16). Objevují se znaky pro indentifikaci

pohlaví, ale stále se ve většině případech jedná spíše o výčet postav. "

Děti ve věku 5 - 7 let dokáží většinou nakreslit postavu se všemi základními znaky pro člověka. Na kresbách se už objevuje naznačení objemu částí těla, je tu i realističtější naznačení proporcí, i velikost postav k ostatním více odpovídá skutečnosti. Objevuje se kresebné vyprávění a ne pouhý výčet osob (Sofie obr. 41-42). Také v rozhovoru přibývá více detailů a podrobností. V kresbě se objevil i humor (máma jako baletka - Sofie obr. 41 , děda sněhulák s kšandami Jakub obr. 47). Také lze poznat i jak dítě vnímá rodinu jako celek, zda drží při sobě (Daniel obr. 57, Karolína obr. 34, 36, Karel obr. 49-51) . Rodina se často rozrůstá i o další příbuzné.

Otázka č. 5 - Jaký typický kresebný znak se objevuje nejčastěji v kresbě rodiny?

V průzkumné skupině se velmi často objevuje znak automatismu, dále přenášení znaků, a překrývání.

Otázka č. 6 - Bude pozorovatelný rozdíl v kresbě chlapců a dívek?

Rozdílu mezi chlapeckou a dívčí kresbou jsem si všimla v počtu detailů, kdy dívčí kresba byla zpravidla pečlivější a dívky častěji začlenily kresbu rodiny do nějakého příběhu než chlapci.

IV. ZÁVĚR

Rodičovská láska a sourozenecké spojení nelze ničím plně nahradit. Dítě často i nevědomě je ovlivňováno rodinným prostředím a zvyklostmi. S tímto vybavením se dává na cestu společností. Proto je důležité věnovat pozornost tomu, jak dítě vnímá rodinu. Zvláště v dnešní době, kdy lidé často dávají přednost honbou za pohodlným životem, před společností těch nejbližších, nejdražších. Záměrem této bakalářské práce je věnovat pozornost tomu, co je dítě v předškolním věku schopno pomocí kresby i verbálně sdělit o sobě a své rodině.

V teoretické části jsem se snažila pomocí odborné literatury charakterizovat předškolní věk a to z hlediska vývojových zvláštností v oblasti motorické, kognitivní, emoční, morální a sociální. Okrajově jsem se věnovala také hře. Dále jsem se zabývala rodinou, jejím významem, historickými proměnami a především vztahy v rodině. Též jsem se dotkla rozpadu rodiny a vlivu na dítě v předškolním období. Prostřednictvím odborníků jsem se snažila blíže seznámit s historií zájmu o dětskou kresbu. Popsat vývoj zejména kresby a její specifické znaky pro toto období. Zaměřila jsem se na kresbu rodiny z hlediska diagnostiky a hodnocení.

V praktické části jsem se pokusila zjistit jaké jsou možnosti, pokud zadám kresbu rodiny dětem předškolního věku. Při výzkumné činnosti jsem na skupině dětí pomocí rozboru kreseb a rozhovoru zjišťovala konkrétní vývojové a individuální zvláštnosti. Ukázalo se, že u této skupiny, kreslily děti při zadání rodiny svou vlastní. Pouze ze dvou důvodů tomu tak nebylo. A to v případě, že dítě právě řešilo vnitřní konflikt spojený s rozvodem rodičů. Druhou příčinou byla vývojová porucha ADHD. Nepodařilo se jasně určit jakou osobou děti častěji začínají kresbu rodiny. Jisté však je, že ve většině případech to byl jeden z rodičů. Děti zpravidla kreslí nukleární rodinu (rodiče a děti), objevují se i prarodiče a ostatní příbuzní. V některých případech se v kresbě rodiny dítě zobrazí i jinou osobu, která se s rodinou blíže stýká (sousedka) nebo dítě nějakým způsobem upoutala (listonoš). Děti okolo 4. roku často zobrazovaly jako člena rodiny i domácí zvířátko, o které se starají (králík, pes). Rozvod se projevil odmítáním a neochotou kreslit rodinu nebo dítě unikalo do říše představ (rodina panenek), zobrazilo "nějakou rodinu". U sledované skupiny jsem nezaznamenala nějaké výrazné odlišnosti v kresebném vývoji. Individuální zvláštnosti se odvíjely od toho, jakou náladu, zdravotní stav či celkové naladění dítě mělo v průběhu kresby. Pokud se dítě necítilo dobře projevilo se to na barevnosti (spíše studené barvy) a úbytku detailů oproti

předcházejícím kresbám. Nejčastějším typickým znakem byl automatismus. Rozdíl mezi chlapeckou a dívčí kresbou se projevil ve větším množství detailů a bohatějším kresebným vyprávěním u dívek.

Za důležité považuji i sekundární výsledky výzkumné činnosti. Některé děti postupně začaly o své rodině vyprávět i při jiných příležitostech. Také se projevíly terapeutické možnosti kresby. Dětem napomáhala ke sdělování různých prožitků, při odreagování pocitu stesku po někom blízkém. U chlapce s ADHD se stala kresba rodiny prostředkem k vybití agresivity a vedla ho ke zklidnění. U jiného chlapce s ADHD s prvky autismu kresba rodiny dopomohla ke stimulaci pro posunu v kresebném projevu. Za přínosné také považuji to, že děti velmi ocenily individuální přístup a projevený zájem.

Vypracování této bakalářské práce mne obohatilo o ucelenější odborné poznatky spojené s touto tematikou. Zároveň se mi potvrdil názor, že má-li se člověk efektivně věnovat rozvoji dítěte, potřebuje mít otevřené oči, hlavu a zejména srdce.

Přehled použité a citované literatury:

1. Davido, R.: *Kresba jako nástroj poznání dítěte*. Praha: Portál, 2008
ISBN 978-80-7367-415-1
2. Hartl, P., Hartlová, H.: *Psychologický slovník*. Praha: Portál, 2004
ISBN 80-7178-303-X
3. Helus, Z.: *Vyznat se v dětech*. Praha: SPN, 1987
4. Komenský, J. A.: *Informatorium školy mateřské*. Praha: Academica, 2007
ISBN 978-80-200-1451-1
5. Kořátková, S.: *Dítě a mateřská škola*. Praha: Grada, 2008
ISBN 978-80-247-1568-1
6. Looseová, A. C., Piekertová, N., Dienerová, G.: *Grafomotorika pro děti předškolního věku*. Praha: Portál, 2007 ISBN 978-80-7367-256-0
7. Matějček, Z.: *Prvních 6 let ve vývoji dítěte*. Praha: Grada, 2005
ISBN 80-247-0870-1
8. Matějček, Z.: *Rodiče a děti*. Praha: Avicenum, 1986
9. Mertin, V., Gillernová, I.: *Psychologie pro učitelky mateřské školy*. Praha: Portál, 2003
ISBN 80-7178-799-X
10. Novák, T.: *Co dítě sděluje, když nakreslí svou rodinu*. Olomouc: Rubico, 2004
ISBN 80-7346-037-8
11. Oaklander, V.: *Třinácté komnaty dětské duše*. Dobříš: Drvoštěp, 2003
ISBN 80-903306-0-6

12. Opravilová, E., Kropáčková, J.: *Studijní texty k předškolní pedagogice s úvodem do pedagogiky*. Praha: Univerzita Karlova, 2005 ISBN 80-7290-251-2
13. Opravilová, E. : *Předškolní pedagogika I*. Liberec: Technická univerzita, 2002 ISBN 80-7083-656-3
14. Piaget, J., Inhelderová, B.: *Psychologie dítěte*. Praha: Portál, 2007 ISBN 978-80-7367-263-8
15. Průcha, J., Walterová, E., Mareš, J.: *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 2003 ISBN 80-7178-772-8
16. Razáková, D.: *Kreslíme, malujeme, modelujeme*. Praha: SPN, 1966
17. Říčan, P., Krejčířová, D. a kol.: *Dětská klinická psychologie*. Praha: Grada, 2006 ISBN 80-247-1049-8
18. Říčan, P.: *Psychologie*. Praha: Portál, 2005. ISBN 80-7178-923-2
19. Uždil, J.: *Čáry, klikyháky, paňáci a auta*. Praha: Portál, 2002
20. Uždil, J., Šašínková, E.: *Výtvarná výchova v předškolním věku*. Praha: SNP, 1980
21. Uždil, J.: *Výtvarný projev a výchova*. Praha: SNP, 1974
22. Vágnerová, M.: *Vývojová psychologie I*. Praha: Karolinum, 2005 ISBN 80-246-0956-8
23. Zelinková, O.: *Pedagogická diagnostika a individuální vzdělávací program*. Praha: Portál, 2007 ISBN 978-80-7367-326-0

